

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

حجامت و کاربرد آن

حسین خیر اندیش

تنظیم: mohammad6347@gmail.com

حمد و ستایش خداوندی را که جهان آفرید و از میان جهانیان آدم را اشرف مخلوقات قرار داد، و از فطرت الهی و نفخه روحانی خود دروی دمید.

و پیامبر را برای هدایت بشر ارسال فرمود، و محمد مصطفی (ص) را خاتم آنان قرار داد و علی بن ابیطالب (ع) را وصی او و ولی مؤمنین مقرر فرمود و ما را از پرتو امامت و ولایت فرزندانش بهر مند ساخت. و دوران زندگی ما را معاصر عالم و مجاهد بزرگ عالم تشیع حضرت امام خمینی (ره) قرار داد که موجب بالا بردن پرچم دین اسلام در سراسر جهان گردید و دین باوران را سرافراز فرمود و چراغ هدایت عقیدتی رابه دست بشریت قرار داد و موجب احیاء تفکر دینی در جهان گردیده و دیدگان محققین و متفکرین انساندوست را به سوی اندوخته‌های مذهبی فرا خواند.

جسارت دفاع از آرمان دین و شرف ملی را به ایرانیان آموخت و مکتب شهادت را باز گشود و درس مبارزه آگاهانه و کتاب جهاد کربلا گونه را از نو ورق زد.

سپاس خدای را که آنگاه به مردم درد دهد خود دوا فرماید، و درد را نشانه بیماری اندام قرار داد و تحمل آن را موجب تنبه گناهکاران و یادآوری فراموشکاران و ارتقاء درجه مؤمنان و دین باوران قرار داد. و درود بیکران، وی را که توفیق فهم و درک سنت پیامبر خویش را به ما عطا فرمود و جسارت داد تا در میان شیدایان علم زده و غرب باور به حجامت روی آوریم و ایزاری فراهم سازیم تا امت اسلامی را نشتری شفا باشد و فارغ از پذیرش هر منتی از سوی ناباوران رسول (ص) بر دردشان دوا آید بی آنکه از آنان عرضی بر در بیگانه و ارزی از جیب صاحب خانه رود.

اما با یک نگاه، روند پرشتاب حرکت علوم به سوی ترقی و پیشرفت به گونه‌ای خیره کننده است که اجازه تفکر تردید آمیز در باره آن را به کسی نمی‌دهد.

ماهواره‌ها فضا را تسخیر کرده‌اند. ذرات اتم شکافته شده است صوت و

تصویر انسان بال گسترده امواج را در نور دیده و بافاصله‌ای در حد صفر از گوشه‌ای به گوشه دیگر جهان می‌رسد. دنیا دهکده‌ای بیش به نظر نمی‌رسد، ابزار الکترونیکی خدمات بزرگی به بشر ارائه می‌دهد.

صنایع مختلف رشد و پیچیدگی زیادی پیدا کرده و ابزار گوناگون علمی رؤیت اعماق زمین و نگرش دورترین سیاره‌آسمان و ریزترین سلول بدن جانداران را برای بشر تسهیل کرده است. از طریق سیمی به ضخامت چندین میلیمتر، چندین مگاوات انرژی از سویی به سوی دیگر کشور و از نقطه‌ای به نقطه دیگر جهان منتقل می‌گردد.

صدها نفر انسان بر بال پرنده‌ای فلزی آسمانها را در می‌نوردند و هزاران کیلومتر راه را در اندک فرصتی پشت سر می‌گذارند و فراوان نمونه‌های دیگری که همگی نشانه رشد است و ره‌آورد علم، آیا با اینهمه ترقی جایی برای اینکه شاخ منسوخ بدست‌گیری و سنت گذشتگان دور را زنده کنی و روش درمان اساطیری را احیاء سازی و با وجود این دامنه گسترده علوم باحجامت مردم را مداوا نمایی وجود دارد؟ این سؤال است که جامعه از ما می‌کند و قطعاً نیاز به پاسخی منطقی دارد. و ما در این مقدمه قبیل از اینکه به شرح انگیزه خود در این زمینه بپردازیم، موقعیت پزشکی نوین را تحلیل کرده و میزان موفقیت آن در درمان بیماریهای گوناگون را بیان می‌نمائیم و ضمن ارائه تصویری مجمل و کوتاه در این زمینه خوانندگان را به قضاوت دعوت می‌کنیم.

با وجود دامنه‌های گسترده رشد علوم و به ویژه علم پزشکی و ترقی این رشته در بعد ابزار آلات و تمهیدات تشخیص و مداوا واقعیت پزشکی و درمانی روز اینست که در مورد بیماریهای پوستی از آکنه و جوش و کورکها گرفته تا آلرژیها و حساسیتهای پوستی و لک و پیسها و بیماریهایی مانند جزام و پسوریازیس درمانی قطعی ندارد، و بیماران آن از مراجعین مستمر به مطبها بوده و داروهای گوناگون و رژیمهای مختلف غذایی را تجربه می‌کنند.

در مورد سردرد: اعم از سردردهای عصبی و سرهای میگرنی این

سردرد رفیق همیشگی بیمارانی است که با آن دست و پنجه نرم می‌کنند و با وجود اینکه داروهای مسکن مانند شکلات همگانی در دهان آنان مضمضه می‌شود اثری از درمان مشاهده نمی‌گردد. برای بیماریهای داخلی مانند کبد و کلیه درمانی شایسته سراغ نداریم و روش درمانهای موجود را کم اثر و یا بی‌نتیجه می‌یابیم. سالانه هزاران نفر در جهان در اثر سکته قلبی جان خود را از دست می‌دهند و یا در اثر عوارض ناشی از آن از کار افتاده شده و در گوشه خانه‌ها و آسایشگاه‌ها در انتظار پایان زندگی بسر می‌برند. سرعت کار جراحان و متخصصین قلب به شتاب مصدومین وسکته کرده‌ها نمی‌رسد.

بیماریهای خونی مانند هیپاتیت و سایر عوارض ویروسی باید توسط خود بیمار تحمل گردد تا افزایش توان مقاومت بدن، ویروس را منزوی و کم کار سازد.

مسئله افزایش ترکیبات خون مانند کلسترول و تری‌گلیسیرید و اسید اوریک و اوره و سایر ترکیبات مشکل ساز بدن انسان لاینحل مانده است. بیماری دیابت بی‌علاج مانده و تنها راه موجود کنترل آن از طریق مصرف مستمر داروست.

بخش عمده‌ای از بیماریهای اعصاب و روان باید تحمل گردد و بیماران آن نباید فرصتهای فراوانی از عمر خود را با مصرف داروهای تخدیر کننده در حالت خواب و خماری طی کنند.

اینها نمونه‌ای از بیماریهای گوناگونی است که میلیونها نفر در سراسر جهان با آن دست و پنجه نرم می‌کنند.

نرخ بالای دارو و درمان، عوارض ناشی از مصرف دارو، شتاب سریع رشد جمعیت، عدم تناسب نرخ پراکندگی پزشکی نسبت به جمعیت جهان، نرخ فراوان تربیت پزشک، متمرکز بودن و وابسته بودن سیستم دارو و درمان و تجهیزات پزشکی به کشورهای استعمارگر جهان، فرهنگ دور از معنویت جامعه پزشکی جهان، تجاری شدن سیستم درمان قبل از امدادی بودن آن همه و همه واقعیات تلخ دیگری است که موضوع درمان در کشور ما و جهان درگیر آن است.

این در حالی است که پزشکی مدرن در طول دو قرن عمر پرتلاش خود

ترقیات زیادی کرده است و در بخشهای گوناگون داروسازی، جراحی، درمان، پرستاری و مراقبت‌های ویژه‌بسط و توسعه یافته و رشته‌های تخصصی گوناگونی را به خود اختصاص داده و بدن انسان دارای حوزه‌های کاری متعدد برای گروه‌های مختلف متخصصان گردیده است، که هر کدام سال‌های متمادی عمر خود را مصروف آموزش و یادگیری روشهای درمانی موجود کرده‌اند.

و با بکارگیری ابزارهای بسیار مدرن و پیشرفته به کار تدارک و تمهیدات و مقدمات تشخیص، آزمایش، معاینه، تجویز و مداوا مشغولند و سالانه صدها مقاله در جهت اصلاح، بهبود و تکمیل روشهای درمانی جاری در سراسر جهان تدوین می‌گردد. و صدها کرسی تحقیق و پژوهش برقرار است و دانشجو و استاد به بحث پیرامون این مقوله می‌پردازند.

در شرایط و موقعیتی اینچنین یک روش درمانی به نام حجامت و با مشخصات ذیل اعلام وجود می‌کند:

۱ - ساده‌ترین ابزار فنی را در میان ابزارهای متداول درمانی به خود اختصاص می‌دهد.

۲ - حداقل توان فنی راهگشای این روش درمانی است و در کمترین دوره آموزشی قابل تعلیم می‌باشد.

۳ - میزان وابستگی فنی و اجرایی این روش از حیث ابزار و توان فنی به کشورهای بیگانه در حد صفر است.

۴ - با توجه به ارتباط تنگاتنگ این روش درمانی از حیث شیوه کار و قواعد و ضوابط اجرایی با مذهب و مقامات معنوی یک روش درمانی متصل کننده به فرهنگ دینی و تقویت کننده مبانی مذهبی است.

۵ - بالاترین ادعاها در زمینه توان درمانی و فراگیری مداوا را به خود اختصاص داده و علاوه بر اینکه مدعی درمان معضلات پزشکی موجود در جهان است، ادعا دارد می‌تواند پیشگیری کننده تمام بیماریها باشد.

۶ - از بیشترین پشتوانه‌ها تجربی تاریخی برخوردار است و بزرگترین شخصیت‌های مذهبی و علمی جهان آن را عمل کرده و به مردم توصیه نموده‌اند، رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و ائمه طاهرین علیهم السلام و دانشمندان فقیه علم طب‌همگی از حامیان و مروجان و

عمل کنندگان به آنند.

۷ - عوارض جانبی ندارد و ویژگیها و مبانی علمی آن در فرصتی بسیار کوتاه و با هزینه‌ای اندک به زبان علم قابل اثبات و تفهیم است. این روش درمانی که حجامت نام گرفته است در طب اسلامی و طب سنتی از ارکان اساسی درمان به حساب می‌آید و بعنوان یک سنت اسلامی در روایات نام برده شده است.

علم و باور به ویژگیهایی که نقل شد ما را بر آن داشت تا تلاشی پیگیر در جهت تحقیق و پژوهش پیرامون این سنت الهی را شروع کنیم و با یاری خداوند بزرگ این گنج ارزشمندی که استعمار آن را مدفون ساخته و جداره‌های جهل و بی‌اعتقادی به دستورات دینی روی آن را پوشانیده و ناباوریه‌های فرهنگ ملی جسارت نزدیک شده به آن را به افراد نداده است را از لابلای فراموشخانه تاریخ استخراج و بازسازی نموده و و با توجیه علمی و همراه با قانونمندیهای ویژه این سنت در قالب یک روش درمان اسلامی با جامعه تقدیم نمائیم. و در این راستا با وجود اینکه زمینه حرکت و انگیزه عالی اولیه ما انگیزه دینی و اعتقادی بوده است بدون هرگونه تعصب و وابستگی اعتقادی واقعیت توان درمان آن را در قالب بیان علمی به جامعه ارائه دهیم.

برنامه مؤسسه تحقیقات حجامت ایران برای احیاء این سنت الهی به ترتیب ذیل طراحی گردیده و مورد پیگیری است.

۱ - بازسازی ابزار و تطبیق آن با ابزار مورد پسند جامعه پزشکی و متناسب با شرایط مدرن.

۲ - تحقیق و پژوهش در مجموعه کتب حدیث و منابع فقهی و جمع آوری نظرات رسول گرامی اسلام (ص) و ائمه معصومین (ع) در مورد حجامت.

۳ - تحقیق و پژوهش در مجموعه کتب معتبر طب سنتی و بهره‌گیری از نظرات علمای بزرگ طب سنتی کشور مانند شیخ‌الرئیس ابوعلی سینا و سایر دانشمندان ایران و جهان پیرامون کاربرد حجامت در درمان.

۴ - کشف نظام و قاعده و قانونمندی حاکم بر حجامت در بین اطلاعات بدست آمده و اجرای عملی آن در مؤسسه و تحقیق و پیگیری نتایج

بدست آمده و تهیه پیش فرض تحقیقاتی (هیپوتز) برای تحقیقات علمی.

۵ - تحقیقات و تهیه مقالات گزارشات پژوهشی پیرامون مبانی علمی حجامت و همچنین بررسی اثرات درمانی آن بر روی بیماریهای مختلف. در مسیر تحقق اهداف برنامه‌های مؤسسه با وجود مشکلات فراوان یک مرحله بازسازی ابزار صورت گرفت و برای مراحل بعدی طرحهای مختلفی که از سوی مهندسين ابزار پیشنهاد شده است مورد بررسی می‌باشد.

در بخش تحقیقات روایتی بلحاظ پراکنده بودن احادیث در کتب گوناگون، ایجاد انسجام موضوعی و مفهومی بین مطالب بطول انجامید و نهایتاً با کمکی که از سوی علما شد مجموعه حاضر تنظیم و تقدیم می‌گردد. در این بخش لازم است از تمام شخصیت‌های مذهبی که ما را راهنمایی کرده‌اند سپاسگزاری نمائیم به ویژه از مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی در قم مقدسه و همچنین از مرکز تحقیقات فقهی حضرت آیه‌العه‌العظمی گلپایگانی (ره) و همکاران دلسوز و صدیق این مراکز بخاطر همکاری صمیمانه نهایت سپاسگزاری را داریم. در بخش تحقیقات طب سنتی مطالعات انجام یافته و انشاءالله پس از چاپ این مجموعه در دسترس ملت شریف قرار می‌گیرد.

در بعد تحقیقات علمی پیش فرضهای متعددی آماده و طرحهای جالب توجهی تهیه گردیده است و البته در طول مدت هفت سال مطالعه و بررسی ساختار ذهنی مناسب برای این پژوهش ویژه در ذهن محققین مؤسسه شکل گرفته است که به موقع خود تدوین و ابراز خواهد شد ولی آنچه که تهیه و منتشر گردیده است. دو مقاله، یکی مقایسه خون وریدی و خون حجامت است که در فاکتورهای، کلسترول، تری‌گلسیرید، اوره، اسیداوریک، قند و کراتین، بررسی و مقایسه گردیده و تفاوت‌های فاحش و معنی دار آن گزارش شده است و همچنین مطالعه مقایسه‌ای بین مجاری مورد توجه طب سوزنی و حجامت در قالب یک گزارش علمی تهیه و منتشر شده است.

امیدواریم مسؤولین نظام اسلامی عنایت شایسته‌ای به این سنت الهی و روش درمانی سلامت آفرین بنمایند و با رفع مشکلات پیش روی

مؤسسه فرصت مناسبی جهت انجام تحقیقات علمی محققین گرد هم آمده پیرامون این طرح رافراهم آورند، تا انشاءالله موجب تبیین و تشریح کامل این سنت گردیده و مقدمات تحکیم طب اسلامی در کشور را مهیا ساخته و موجبات سربلندی دین و میهن را در جهان فراهم سازند. و به سهم خود کشور اسلامی را از حیث بهداشت و درمان مستقل و خود کفا ساخته و با حرکت خود زمینه‌ای ایجاد نمایند تا دیگر محققین دلسوز نیز به سرمایه‌های مذهبی و ملی روی آورده و بارور نمودن آنها کشور را به سوی تحقق آرمانهای انقلاب پیش ببرند.

بدیهی است هر کار مثبت و سازنده و هر طرح و برنامه‌ای اساسی مشکلاتی در پیش رو دارد و طبعاً مخالفت‌هایی را برمی‌انگیزد که الناس اعداء ما جهلو در این طرح نیز هم مخالفان با تمام توان تلاش کردند و هم موافقان زحمت کشیدند و ایثار کردند، امیدواریم مخالفان شناسایی و دلسوزان ماء جور گردند.

در پایان از تمام کسانی که در جهت تحقق این سنت مذهبی تلاش کرده‌اند و حجامه‌هایی که فداکاری کرده و با وجود مشکلات فراوان موجب احیاء این سنت الهی گردیده‌اند و پزشکان محترم و اعضای هیئت مؤسس به ویژه از جانب آقای دکتر خسرو آگین مسئول محترم تحقیقات علمی مؤسسه که هدایت علمی کار را به عهده دارند سپاسگزاری می‌نمائیم.

از جمعیت هلال احمر جمهوری اسلامی ایران به خاطر حمایت بی دریغ خود سپاسگزاریم و ثواب احیای این سنت الهی را به روح پرفروش بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران حضرت امام خمینی (قدس) زمینه ساز حرکتهای اسلامی در جهان معاصر و سیدالشهدای انقلاب آیت اله دکتر بهشتی و تمامی شهدای انقلاب اسلامی و برادران شهیدم و خانواده‌ای گرانقدر شهدا تقدیم نموده و از همسر و پدر و مادرم که در دوران مشکلات ناشی از پیگیری این طرح دچار ناراحتیهایی شدند سپاسگزارم و از خداوند تبارک و تعالی برای کسانی که از هر حیث این طرح پربرکت را مورد حمایت قرار دادند اجر جزیل خواهانم.

قابل توجه:

با وجود این‌که محققین این طرح در دوران پژوهش و عمل وانجام

حجامت هر کدام دارای نظریات ویژه‌ای گردیده و دیدگاهی برای خود پیدا کرده‌اند در این کتاب و سایر گزارشاتی که جنبه جمع‌آوری نظرات ائمه (ع) و دانشمندان را داردهیچگونه اظهار نظری نکرده و سعی شده تا آنچه که در احادیث بدست آمده است بدون اظهار نظر تقدیم گردد تا محققین و علاقمندان به پژوهش در این زمینه فرصت مناسبی برای اظهار نظر داشته باشند.

بدیهی است که نظرات شخصی و تجربیات بدست آمده در مؤسسه بصورت جداگانه و در اوقات مقتضی منتشر می‌گردد.

کسانی که می‌خواهند با الهام از این کتاب روش درمانی حجامت را بکار گیرند باید بدانند که این مجموعه برای تجویز و کاربرد حجامت کافی نیست و باید پیگیر نشریات بعدی مؤسسه که انشاءالله همراه با روش کاربردی مطرح خواهد شد باشند.

در پایان از تمام ملت شریف انتظار داریم که این سنت الهی حراست نموده و ما را ارشاد و یاری رسانند و پاسدار قدر و منزلت آن بوده و اجازه ندهند ناآگاهان به آن لطمه زده و فرصت طلبان در بدو امر موجبات خدشه به آن را فراهم سازند.

نکته دیگری که لازم است اینکه چون هدف از تالیف این کتاب ایجاد یک منبع کامل حدیثی و فقهی پیرامون حجامت بوده است. لذا تمامی نظرات حتی ناماءنوس با ذهن نقل شده تانکته‌ای که از دیدگاه دور مانده و وسعت و گستره آن پوشیده نماند.

به ویژه مباحث فقهی جمع‌آوری شده در این مجموعه، چیزی جز زمینه‌ای برای صدور رأی مجتهد نیست، که انشاءالله با اخذ نظر فقهاء و مراجع دینی عصر نظر نهایی پیرامون مباحث فقهی به ضمیمه کتاب یا جداگانه منتشر و اعلام خواهد گردید.

(و ما ارید الا الاصلاح ما استطعت و ما توفیقی الا بالله)

تعریف حجامت و انواع آن

تعریف حجامت

حجامت در زبان فارسی به معنی مداوا ترجمه شده است^(۱) و اصطلاحاً نام یک روش خون‌گیری است که به منظور پیشگیری از بروز بیماری و درمان بیماریها انجام می‌شود. این روش عبارتست از ایجاد بادکش و تورم ثابت در نقطه‌ای از بدن به مدت چند دقیقه و سپس ایجاد چند خراش سطحی در روی پوست به شکل پراکنده به نحوی که تمامی محیط بادکش شده را بپوشاند و بادکش مجدد همان نقطه تا دوالی پنج مرحله‌متوالی که هر مرحله آن ۳ الی ۵ دقیقه می‌کشد، و با کمک بادکش و ایجاد انبساط و مکش در مویرگها از طریق خراشهای سطحی خون گرفته می‌شود. مجموعه خون گرفته شده با این روش به ۵۰ الی ۱۰۰ سی سی خون بالغ می‌گردد.

انواع حجامت

حجامت را می‌توان بطور کلی به هفت نوع تقسیم نمود:

۱ - حجامت بدون خون‌گیری یا بادکش

۲ - حجامت نافع

۳ - حجامت نجات بخش

۴ - حجامت رهاننده

۵ - حجامت ساقین

۶ - حجامت موضعی

۷ - حجامت نقره

حجامت بدون خون‌گیری یا بادکش

حجامت بدون خون‌گیری عبارتست از ایجاد بادکش در نقاط مختلف بدن به منظور انبساط عروق بدن و رفع انسداد عروق و متمرکز نمودن سم وارد شده بر بدن از طریق گزنده‌ها و جلوگیری از پراکنده شدن زهر به سراسر بدن، تزریق اکسیژن و ماساژ عمیق بدن که در اینصورت با چرخش بادکش همراه با عضله متورم شده روی سطح بدن حرکت

داده می شود.

بوعلی سینا این نوع حجامت را برای بیماری فلج، تشنج ذات‌الجنب و بیماریهای دیگر تجویز کرده است.^(۲) بادکش در طب سنتی کاربرد فراوانی دارد که با یاری خداوند بطور جداگانه نتیجه پژوهشی آن تقدیم خواهد شد.

حجامت نافع یا حجامت عام

حجامت نافع در راءس مثلث بین دو کتف انجام می گیرد، این نوع حجامت بین تمامی انواع حجامتها رایج‌ترین است و دردوران مختلف به شکل سنتی و برای پیشگیری از بیماریها و با اجرای سنت رسول الله (ص) و یا به منظور مداوای بیماریهای مختلف انجام می شده است. امام صادق (ع) می فرماید: رسول اکرم (ص) بین دو رگ گردن را حجامت می فرمود حضرت جبرئیل (ع) از سوی خداوند تبارک و تعالی نزد ایشان آمد و حضرت را به حجامت بین دو کتف امر فرمود. و بدین ترتیب جای حجامت بین دو کتف به وسیله فرشته وحی برای پیامبر اکرم (ص) تعیین گردید. به نقل از سلسله روایات امام صادق (ع) می فرماید: رسول الله (ص) سه نوع حجامت می فرمود: یکی حجامت در سر و آن راحجامت رها کننده می نامید و یک حجامت بین کتفین و آن راحجامت نافع می نامید و دیگری حجامت چاربند و آن راحجامت نجات بخش می نامید.^(۳)

در روایت دیگری از امام جعفر صادق (ع) می فرماید: نبی گرامی اسلام در سر و بین دو کتف و پشت حجامت می فرمود، اولی را نافع دیگری را فریادرس و سومی را رها کننده می نامید.

همچنین در روایت دیگری نقل است که رسول اکرم (ص) از سر و بین دو کتف و پشت (چاربند) حجامت می گرفت اولی را نافع دیگری را فریادرس و سومی را رها کننده می نامید.^(۴) و در جای دیگر حجامت سر رها کننده و حجامت در گودی گردن فریادرس و حجامت بین دو کتف هم نافع شمرده شده است. و هم در روایت دیگری فریادرس.^(۵) با توجه به اینکه در جای دیگر حجامت در گودی گردن (نقره) نهی

گردیده است بنا بر این نمی‌تواند حجامت گودی گردن نام گرفته باشد، ما با توجه به سایر روایات و نزدیکی توصیف انجام شده در متن روایت با نتیجه عملی حجامت و استفاده از روایاتی که حجامت بین دو کتف را نافع شمرده‌اند کلمه نافع را برای نامگذاری حجامت بین دو کتف انتخاب می‌کنیم.

این نکته لازم به ذکر است که وقتی صحبت از ویژگیهای عام پیرامون حجامت به میان می‌آید همه جا منظور حجامت نافع است و زمانی که نقش حجامت در درمان بیماریهای خاصی مطرح می‌گردد حجامت موضعی و یا انجام حجامت در سایر نقاط بدون توجه قرار می‌گیرد. و بدین دلیل گروه تحقیق موضع حجامت نافع را موضع عام نام گذاری نموده است و در مطالعات با این لفظ از آن یاد می‌گردد.

حجامت نجات بخش

حجامت دیگری که سخت مورد توجه احادیث و روایات است و ویژگیهای درمانی فراوانی برای آن شمرده شده است حجامت در سر است که توسط رسول اکرم (ص) حجامت نجات بخش نامیده شده است. در حدیثی از امام صادق (ع) ضمن برشمردن ویژگی درمانی این نوع حجامت که داروی تمامی بیماریها به جز مرگ شمرده شده فرموده است: مکان حجامت یک وجب از بین دو ابروان در پیشانی تا نقطه‌ای که انگشت ابهام برسد می‌باشد، و سپس حضرت جای آن را عملاً به راوی خبر نشان داده است.^(۶)

در حدیث دیگر امام باقر (ع) حجامت سر را توصیف می‌کند و آن را داروی تمامی بیماریها به جز مرگ می‌شمرد.^(۷)

در حدیث دیگری به نقل از امام صادق (ع) می‌فرماید: رسول خدا (ص) وسط سر خود را به وسیله ابوطیبه (حجام آن زمان) حجامت کرد و یک صاع خرما به وی عطا فرمود.^(۸)

در روایت دیگری نقل است که اباهند (حجام) محل ملاج رسول اکرم (ص) را حجامت کرد... این روایت در کتب مختلف تکرار شده است.^(۹)

روایت دیگری که جای حجامت سر را نشان می‌دهد به نقل سلسله اسناد از قول امام صادق (ع) می‌فرماید: یک وجب از سر بینی به طرف وسط سر جای حجامت سر است که رسول اکرم آن را نجات بخش یا رهاننده نامیده‌اند.^(۱۰)

در دو روایت دیگر حجامت سر توصیف گردیده و یکی آن را داروی هفت بیماری^(۱۱) و دیگری حجامت در سر را داروی تمامی بیماریها ذکر کرده است.^(۱۲)

چون منظور ما در این بخش از بحث استفاده از روایات برای نشان دادن مکان حجامت سر است، از نقل سایر قسمت‌روایت در این بحث خودداری می‌کنیم.

با دقت و تامل در روایات مذکور جای دقیق حجامت نجات بخش یک وجب دست هر کس برای سر خودش در خط وسط از بین ابروان تا جایی که انگشت ابهام برسد دقیقاً همین نقطه ملاج نیز نامیده می‌شود.^(۱۳)

حجامت رهاننده

حجامت دیگری که در احادیث توصیه شده و رسول اکرم (ص) انجام می‌داده‌اند حجامت چاربند است که در حدیث حجامت رهاننده نامیده شده است.

در حدیثی از امام صادق (ع) است که فرمود: رسول خدا (ص) چاربند را حجامت فرموده و آن را حجامت نجات بخش نامید و در حدیث دیگری نقل است که رسول خدا (ص) پشت خود را حجامت کرد و آن را حجامت رهاننده نامید با توجه به اینکه نام حجامت نجات بخش برای سر در احادیث کاربرد بیشتری دارد به نظر می‌رسد نام رهاننده فقط برای حجامت چاربند گفته شده باشد. جای دقیق آن در گودی کمر می‌باشد.

حجامت ساقین

از امام صادق (ع) نقل است که مردی از خارش شدید بدن نزد حضرت شکایت کرد، فرمودند: سه بار دو پایش را (در پشت پا) حجامت کند آن شخص انجام داد و خارش برطرف شد.^(۱۴)

شخص دیگری نیز در این مورد شکایت کرد فرمودند: سه مرحله یک پایا دو پایت را حجامت کن انشاءاله برطرف می شود. برخی افراد نزد حضرت شکایت می کردند از ابتلای زیاد به جرب^(۱۵) حضرت می فرمود:

جرب از بخار کبد ایجاد می شود، برو از پای راست خون بگیر (فصد کن) و مقدار دودرهم روغن بادام شیرین روی آبجو بریز و روی آن بمال و از خوردن ماهی و سرکه بپرهیز، انجام داد و به اذن خدا مرتفع گردید.^(۱۶)

در روایت دیگری است که مردی از خارش بدن نزد امام صادق (ع) شکایت کرد، حضرت فرمود آیا دارو نوشیده ای گفت بلی فرمود: فصد کرده ای؟ گفت بلی و نتیجه نگرفته ام سپس حضرت فرمود سه بار ساق پاهایت را حجامت کن انجام داد و خارش بدن بهبود یافت.^(۱۷)

امام رضا (ع) می فرماید: اگر حجامت را بر ساقین بگذارید موجب کاهش امتلاء خون گردیده و برای دردهای مزمنی که در کلیه و مثانه و رحم وجود دارد مفید است و ناراحتی قاعده گی را بهبود می بخشد.^(۱۸)

موضع حجامت ساقین یک وجب دست هر کس برای پای خودش از قوزک پا بسوی برجستگی پشت پامی باشد.^(۱۹)

حجامت موضعی

پس از اینکه مکانهای حجامت توضیح داده شد می پردازیم به حجامت موضعی این نوع حجامت بعد از تشخیص حجام حاذق و یا پزشک معالجه کننده تجویز می گردد، و بر اساس منطق عمل حجامت نقاط مختلف بدن را می توان حجامت کرد.

در این نوع حجامت اهداف کلی حجامت حاصل نمی گردد ولی برای درمان بیماریها و دردهای موضعی در کنار حجامت نافع و حجامت نجات بخش در صورت نیاز تجویز می گردد.

انجام حجامت کفل توسط رسول خدا (ص) و تجویز حجامت چانه و حجامت پشت گوش از نمونه های حجامت موضعی است.^(۲۰)

از جمله نقاطی که در احادیث در مورد حجامت موضعی توصیه شده است حجامت اخدعین است. حجامت اخدعین موجب دفع بیماری از سر و صورت و چشمهاست و برای رفع درد استخوانها منفعت دارد. اخدعین دورگی است که در پشت گردن در سمت راست و چپ

گردن قرار دارد.

حجامت تحت الذقن (زیر چانه)

برای علاج دانه‌های ریز در دهان و فساد لثه توصیه شده است و علاوه بر آن برای دردهای دهان مفید است.^(۲۱)

حجامت نقره

نقره گودی وسط گردن است که حجامت آن نقطه برای اطفال توصیه شده ولی برای بزرگسالان نهی گردیده است. در برخی از کتب این نقطه مغاک نیز نامیده شده است که معنای آن همان گودی وسط گردن است.

با توجه به متن روایات و شیوه برخورد حکمای طب سنتی نسبت به حجامت نقره در مورد کاربرد حجامت نقره می‌توان آن را حجامت لازم به تجویز نیز نامید - چون ضمن اینکه در روایتی توسط حضرت جبرئیل (ع) حجامت این نقطه موجب نسیان و فراموشی شمرده شده است در حدیث دیگری انجام حجامت در همین نقطه برای کودکان چهار ماه به بالا توصیه گردیده است.

حکیم ابوعلی سینا حجامت نقره را برای بیماریهایی مانند مالیخولیا تجویز نموده است.^(۲۲)

امام رضا (ع) می‌فرماید: حجامت نقره برای سنگینی سر (سردرد) منفعت دارد.

پاورقی

۱- فرهنگ معین

۲- قانون در طب ج ۳ - ص ۱۷۵ - ۱۸۴ و ۴۹۶

۳- بحار ج ۶۲ ص ۱۲۰

۴- بحار ج ۶۲ ص ۱۱۲

۵- بحار ج ۶۲ ص ۱۲۷

۶- کافی ج ۸ ص ۱۹۱ و ۱۹۲

۷- المغنی ج ۷ ص ۳۷۷

۸- بحار ج ۱۰۳ ص ۵۹

- ۹-الخلاف ج ۳ ص ۲۶۸
۱۰-بحار ج ۶۲ ص ۱۲۹
۱۱-بحار ج ۶۲ ص ۱۲۶
۱۲-بحار ج ۶۲ ص ۱۳۴
۱۳-بحار ج ۶۲ ص ۱۲۰ و ۱۲۶
۱۴-بحار ج ۶۲ ص ۱۲۸
۱۵-جرب یک نوع بیماری پوستی است.
۱۶-بحار ج ۶۲ ص ۱۲۷
۱۷-بحار ج ۶۲ ص ۱۲۸
۱۸-رساله ذهبیه
۱۹-قانون در طب ج ۳ کتاب اول ص ۳۷
۲۰-المجموع ج ۹ ص ۶۲
۲۱-بحار الانوار ج ۶۲ ص ۱۱۳
۲۲-قانون در طب

موقعیت حجامت در تاریخ و اسلام

سابقه تاریخی حجامت

در مورد سابقه تاریخی حجامت بعنوان یک روش درمانی باتوجه به منابع و مخد موجود می‌توان گفت دو نظریه وجود دارد. نظریه اول:

به استناد حدیثی از رسول اکرم (ص) که در نهج الفصاحه نقل گردیده است، حجامت از سنتهای پیامبران شمرده شده است. بنابراین حدیث و با توجه به اینکه بر اساس اعتقادات اسلامی یکصد و بیست و چهار هزار پیامبر از سوی خداوند تبارک و تعالی برای هدایت بشر فرستاده شده‌اند که اولین آنها حضرت آدم (ع) است، حجامت یک روش درمان دینی است و عمر آن معادل عمر رسالت انسان است. و پیروان ادیان الهی از آن استفاده می‌کرده‌اند و دانشمندان علم طب و به تبعیت از پیامبران آن را در زمره روشهای درمانی درآورده و به شیوه‌های گوناگون حجامت را تجویز می‌کرده‌اند.

و به دلیل فراگیری وسعت کار پیامبران مرسل و انبیاء و همچنین عمق تاریخی کار آنان این سنت بهداشتی و درمانی در سراسر جهان جاری بوده است، و آثار مشخص تاریخی حجامت را در اروپا، آسیا، و آفریقا و هند به خوبی مشاهده می‌کنیم، به نحوی که در برخی کشورهای اروپای شرقی بصورت سنتی اجرامی گردد و در ایالات شوروی سابق رایج است و مردم خود را به وسیله آن مداوا می‌کنند. در چین که از تمامی امکانات و اطلاعات فرهنگ سنتی خود بهره‌مندند از حجامت نیز استفاده می‌کنند.

در هند و پاکستان بصورت سنتی اجرامی گردد و در کشورهای آفریقایی نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد. در کتاب آیورودا که حاصله تفکرات و تجربیات ریش‌ها (عارفان و حقیقت بینان) هند است و زمینه‌ای پنج هزار ساله دارد^(۱) پیرامون حجامت بحث کرده و نکاتی اساسی از تاءثیر آن را متذکر شده است.

ساشرتا یکی از دانشمندان بزرگ هندی، و جراح برجسته‌ای است که تمامی پیشرفت‌های کنونی جراحی را پیش بینی کرده‌است و آئین جراحی پلاستیک وی بعدها بعنوان پایه جراحی پلاستیک مدرن مورد استفاده قرار گرفته دو هزار سال قبل پیرامون حجامت مطالعاتی کرده و یک درمان حجامت ویژه برای معالجه امراض خونی از خود باقی گذارده‌است.

بنابراین شواهد تاریخی حجامت در جهان سابقه‌ای دیرینه دارد و این سابقه به پنج هزار سال قبل می‌رسد. از دیدگاه روایات و منابع اسلامی نیز نشان می‌دهد که جامعه عرب قبل از اسلام با حجامت آشنا بوده است و دین اسلام این روش درمان را که به تعبیر رسول اکرم (ص) از سنت‌های انبیاء است تأیید و امضاء کرده است.

تأکید فراوان پیامبر اسلام به انجام این سنت به ویژه واقعه شب معراج موجب شده که جامعه اسلامی این روش درمان را مورد توجه خاص قرار دهد و در سراسر جامعه مرسوم گردد.

و ائمه علیهم السلام نیز سعی نمودند تا مردم را با ویژگی‌های درمانی آن آشنا سازند و قانونمندی‌های آن را برای مردم مطرح نمایند.

شیخ الرئیس ابوعلی سینا در کتاب قانون در طب که هزار سال قبل نوشته شده حجامت را بعنوان یک رکن درمان به حساب آورده و ضمن اینکه بر اساس طبایع چهارگانه غلبه خون رایگی از علل اساسی بیماریها می‌شمرد حجامت را برای آن تجویز می‌کند. وی حجامت را برای صفرا و سودا نیز مفید دانسته و تقریباً برای درمان تمامی بیماریها حجامت و بادکش ورگ زدن را تجویز می‌کند.

با توجه به اینکه ابوعلی سینا اطلاعات طبی خود را از حکمای یونانی گرفته است و با هوش سرشار و اندیشه فلسفی خویش آن را کامل کرده و تجربیات و ابتکارات خود را نیز به آن افزوده و بدان یک نظام ویژه‌ای بخشیده است، مسس توان گفت بوعلی سینا بعنوان یک حکیم و دانشمند اسلامی این روش را از طب یونانی و طب اسلامی گرفته و به شکلی کاربردی بطور وسیعی در طب و درمان به روشهای گوناگون مورد استفاده قرار داده‌است.

نظریه دوم:

نظر دیگری نیز وجود دارد که معتقد است حجامت در طول تاریخ توسط حکماء ابداع گردیده و جایگزین فصد گشته است. جرجانی در کتاب ذخیره خوارزمشاهی که از کتب ارزشمند طبیبی است می گوید:

«پیشینگان چون دانستند که بعضی از مردمان اندر فصلی از فصلهای سال و اندر هر سالی از سالهای عمر و اندر هر شهری از شهرها حاجت باشد بیرون کردن فضله خون از تن و دانستند که اندر همه فصلهای سال و اندر همه سالهای عمر و اندر همه شهرها فصد نشاید کردن تدبیر حجامت کردند، تا به وقت خویش به عوض فصد بکار آید و بدین سبب حجامت رافضیلتی است و بیرون از این پنج فضیلت دیگر است.»^(۲) صاحب ذخیره در جای دیگر وقتی که می خواهد قواعد تجویز حجامت را بیان نماید به نقل از ابن ماسویه از جالینوس پیرامون قواعد و زمانهای مناسب برای انجام حجامت نقل می کند.

این مطلب نشانگر این معنی است که در زمان جالینوس نیز حجامت بطور کامل متداول بوده است و پشتیبانی که به ادعای ذخیره به جای فصد تدبیر حجامت کرده اند قبل از جالینوس می زیسته اند. در کتاب بحار الانوار نیز بحثی تحت عنوان جایگزینی حجامت بجای فصد وجود دارد و تمامی رگهایی که به جای فصد آنها باید از نقاط خاصی حجامت کرد را نام برده است.

لکن این مباحث عمدتاً نقل مؤلف کتاب ارزشمند بحار الانوار است و کمتر سند حدیثی درباره آن به چشم می خورد و منبع اطلاعات وی عمدتاً کتب طبیبی است.

اما احادیث در مورد فصد بصورت جداگانه صحبت کرده و قواعد ویژه ای را برای آن مورد توجه قرار داده اند و ما اشاره ای در مورد جایگزینی حجامت برای فصد در احادیث مشاهده نکرده ایم. بلکه هر کدام از این دو روش را در جایگاه خود کارساز می دانند.

ولی هر گاه فصد بعنوان روشی که موجب کاهش خون گردد مورد استفاده واقع شود آن را نفی کرده و حجامت را برای فصد کردن ترجیح داده اند.

به هر حال بر اساس نظریه دوم نیز سابقه تاریخی حجامت به پیش از

اسلام بر می‌گردد و سابقه‌ای چند هزار ساله دارد.

سابقه حجامت در ایران

در کشور ایران نیز حجامت سابقه‌ای دیرینه دارد. دلایل فراوانی وجود دارد که قبل از اسلام در ایران حجامت وجود داشته به نحوی که در زمان خلافت عباسی در جامعه ایران رایج بوده و هارون الرشید به توصیه یکی از حجامهای ایرانی حجامت کرده و از مرگ نجات یافته است.^(۳)

و در هزار سال قبل بوعلی سینا حجامت را بعنوان یک رکن درمانی مطرح کرده و استفاده‌های گوناگونی از آن می‌کند و روش طرح او از حجامت نشانگر این است که سنت و روش درمانی بی سابقه‌ای نبوده است.

همچنین سایر دانشمندان طب در ایران - مانند جرجانی و حکیم محمد بن زکریای رازی و دیگران همه از حجامت بهره گرفته‌اند، و از آن پس نیز حجامت در فرهنگ جایگاه ویژه‌ای داشته است. و بعنوان یک سنت مؤکد جزء اعتقادات مردم بوده است.

و بزرگسالان در حمام حجامت می‌نموده‌اند، و در بهاران کودکان خود را ملزم به انجام حجامت می‌کرده‌اند.

بزرگسالان و افراد دانشمند بر اساس توصیه رسول اکرم (ص) که می‌فرماید (نعم العید عید الحجامه) بهترین عید و دوره حجامت است عید خون می‌گرفتند و روز مشخصی از سال را برای اینکار تعیین می‌کردند.

این روند ادامه داشت تا اینکه در سال ۱۳۳۴ و هم زمان با وضع قانون نظارت بر درمان به شکل گسترده‌ای با حجامت مبارزه شد و ژاندارمها حجامتگران را در سراسر کشور دستگیر می‌کردند و بدین ترتیب این سنت الهی پر سابقه از روندفتارهای سنتی جامعه خارج گردید. تنها در مناطقی از کشور که تحت تسلط کامل دولت نبود این سنت اجرا می‌شد و مردم بیماریهای خود را بوسیله آن مداوا می‌کردند. و بهمین منوال وضعیت ادامه داشت تا در سال ۱۳۶۵ در جمعی که به انگیزه کشف یک راه درمانی ساده فراگیر و ارزان قیمت و بدون نیاز فنی و به منظور ارائه یک روش درمانی پیشگیرانه تشکیل شده بود

این سنت پیشنهاد و مورد توجه و تحقیق قرار گرفت و پس از آن در سال ۱۳۶۸ در قالب مؤسسه تحقیقات حجامت ایران به ثبت رسید. در ابتدای کار تعریف مشخصی از حجامت وجود نداشت. اطلاعات لازم پیرامون حجامت بسیار پراکنده و ناقص بود، تجربیات درمانی حجامت فقط در اذهان معدود پیرمردانی وجود داشت که در اقصی نقاط کشور حضور داشتند. تائثیرات کاربردی حجامت و تکنیک آن نیز در کتابی تدوین نگردیده و در اذهان مردم جای داشت جمع آوری، این اطلاعات قبل از اینکه یک کار پژوهشی در گوشه کتابخانه‌ها و آزمایشگاه‌ها باشد یک کار تحقیقی، فرهنگی و مردم‌شناسی بود. علاوه بر آن در سال ۶۹ با درک این مطلب که منطق تجویز حجامت به نقش جاذبه ماه بر روی مایعات زمین و بالاخره بر روی بدن انسان ارتباط دارد روند مطالعات اولیه تغییر کرد و مطالعه بر روی تغییرات جوی و جاذبه ماه و خورشید و جذر و مد آب دریا نیز به آن اضافه شد و زمانی تائثیر قطعی انجام حجامت بر بیماری‌ها در مؤسسه مشاهده شد که ضوابط نقش ایام حجامت رعایت گردید.

روند منسوخ شدن حجامت به تناسب فراگیر شدن طب‌شیمیائی در سراسر جهان پیشرفت داشته و همراه با نفوذ فرهنگ استعماری در جوامع مختلف به تناسب توان زدایش خودباوریهای فرهنگی و دینی جوامع روش طبابت جدید نیز جای باز نموده و روشهای درمان دینی و سنتی از روند رفتارهای اجتماعی خارج شده است. و به دلیل اینکه برنامه‌های فرهنگی استعماری به شکلی سیستماتیک طراحی گردیده و گردونه‌های به هم پیوسته‌ای دارد توانسته است این روش بهداشتی دینی فراگیر و بسیار با سابقه و مصطلع و دارای طرفدار را از ردیف رفتارهای بهداشتی و درمانی جامعه خارج نماید و مردم جهان را نسبت به آن جاهل و ناآگاه نگهدارد. حذف نام حجامت از صفحات کتب طبی دانشگاه و تنظیم سیستم نظام پزشکی و قوانین نظارت بر درمان متناسب با روشهای درمانی تدریس شده در دانشگاه و ضدیت شدید با روشهای درمانی سنتی و تسلط کامل نظام طبی نوین بر ابزارآموزش و تبلیغی جامعه و در اختیار داشتن ابزار و نیروهای حکومتی قدرتی را به این سیستم داده است که

توانسته است بوسیله آن در مدت زمان کوتاهی یک سنت الهی ریشه دار تاریخی را از متن جامعه بشری بزداید و آثاری از آن باقی نگذارد. در چنین شرایطی و با وجود زمینه‌ای این چنین، مؤسسه تحقیقات حجامت ایران مصمم است تا با یاری خداوند بزرگ و همراهی ملت شریف ایران این روش درمان پرارزش و سنت الهی پر برکت را در کشور رایج نماید و ارزش علمی آن را در مجامع پزشکی جهان مطرح نماید.

موقعیت حجامت در طب عرب

در بیان روایات چند اصل درمانی است که ائمه علیهم السلام آنرا اصول طب عرب نامگذاری کرده و در موارد گوناگون تجویز نموده و یا مردم را به انجام آن توصیه فرموده‌اند.

در روایات مختلف بین سه تا هفت اصل بعنوان اصول طب عرب ذکر گردیده است اما در تمامی روایات چند اصل و از آنجمله حجامت ثابت و تکرار شده است.

روشهای درمان در طب عرب بر اساس متن روایات موجود شامل موارد ذیل است.

- ۱- حمام: بهداشت بدن
- ۲- نوره: زدایش موهای زائد بدن
- ۳- الطلی: روغن مالی اعضاء و جوارح بدن
- ۴- سعوط: چکاندن دارو در بینی برای دفع مواد از طریق حلق و بینی و ایجاد عطسه
- ۵- حقنه: تنقیه برای دفع مواد از طریق روده بزرگ
- ۶- حجامه: حجامت کردن دفع مواد اضافی موجود در خون از طریق مویرگهای سطحی پوست
- ۷- الکی: داغی گذاشتن: وارد ساختن شوک به بدن از طریق داغ کردن موضعی خاص با ابزار و تکنیک ویژه
- ۸- القی: استفراغ کردن و دفع مواد اضافی از طریق دهان
- ۹- غسل: نوشیدن شربت غسل
- ۱۰- سواک: مسواک زدن و تمیز نگاه داشتن دندانها و خلال کردن آنها.

اهمیت حجامت در تاءکید احادیث

در یک بررسی آماری بر روی روایاتی که پیرامون روشهای درمانی

تاء کید شده توسط ائمه (ع) و رسول اکرم (ص) بدست آوردیم انجام حجامت در اولویت قرار داشته است، نمودار ذیل گویای این مطلب است:

- روش درمان تعداد تاء کید
- ۱- حجامت ۱۴ بار تاء کید
- ۲- حقنه ۱۳ بار تاء کید
- ۳- سعوط ۱۲ بار تاء کید
- ۴- حمام ۱۰ بار تاء کید
- ۵- القی ۹ بار تاء کید
- ۶- الکی ۹ بار تاء کید
- ۷- عسل ۴ بار تاء کید
- ۸- نوره ۳ بار تاء کید
- ۹- روغن مالی ۱ بار تاء کید

در روایتی از امام صادق (ع) چند موضوع از بهترین درمانها نام برده شده است - که عبارتند از حجامت، سعوط، حقنه، حمام و روغن مالی.^(۴)

حجامت از داروهای انبیاء

در روایتی از امام صادق (ع) حجامت و نوره و سعوط از داروهای پیامبران شمرده شده^(۵) و همچنین در روایتی دیگر از امام صادق (ع) در تقسیم بندی داروها درمان را چهار نوع بیان فرموده و حجامت روغن مالی، حقنه و قی را نام می برند.^(۶)

در روایات مورد بررسی پیرامون نوره تاء کیدات زیادی نیست و لحن بررسی اینگونه است که می فرمایند: چه بسا بتوان نوره را به درمان افزود و در همه روایات داغی گذاشتن را بعنوان آخرین راه درمان ذکر میکنند و این بدان معنی است که اگر چنانچه با روشهای قبلی بیمار بهبودی پیدا نکرد و یا ابزار درمانی میسور نبود از روش داغی گذاشتن استفاده می شود.

در جمع بندی می توان گفت حمام، نوره و روغن مالی جزء روشهای بهداشتی هستند ولی می توانند کاربرد درمانی نیز داشته باشند و عسل نیز یک داروست که در طب اسلامی و لسان روایات از داروهای فراگیر

محسوب می‌گردد.

حجامت، حقنه، سعوط و قی کردن نیز از روشهای درمانی و مداوا کننده می‌باشند. کی یا داغی گذاشتن یک روش درمانی است که در صورت اضطراب یا عدم تاءثیر روشهای دیگر مورد استفاده قرار می‌گیرد. نکته دیگری که در این بررسی به چشم می‌خورد، اینکه وجود شباهت بین داروهای انبیاء و روایاتی که تحت عنوان طب العرب ذکر گردیده است نشان می‌دهد که طب عرب الهام گرفته از پیامبران است و پرتو فرهنگی حاصله از تبلیغ پیامبران در زمینه طب در قوم عرب باقی مانده و بصورت روش درمانی مرسوم مورد استفاده قرار گرفته است.

تاءکید حضرت جبرئیل علیه السلام به حجامت

در روایتی مشهور از امام صادق (ع) به نقل از سلسله روات آمده است که حضرت جبرئیل (ع) بر رسول الله صلی علیه وآله و سلم نازل شد برای مسواک زدن و خلال کردن و حجامت نمودن، این روایت در کتب کافی - وسائل الشیعه - من لایحضره الفقیه و بحار الانوار نقل گردیده است.^(۷) وسعت تکرار این روایت در کتب گوناگون نشاندهنده اهمیت آن است.

همچنین در روایت دیگری از امام صادق (ع) نقل شده است که نبی گرامی اسلام (ص) بین دو رگ گردن خود را حجامت می‌فرمودند، که حضرت جبرئیل (ع) از سوی خداوند تبارک و تعالی بسوی حضرت فرستاده شد و فرمود بین دو کتف را حجامت نماید.^(۸)

رسول گرامی اسلام (ص) فرموده‌اند: آنقدر جبرئیل پیرامون حجامت به من توصیه و تاءکید کرد که فکر کردم مبادا واجب است.^(۹) این روایت در کتب مکارم الاخلاق و بحار الانوار نقل گردیده است. این تاءکیدات و قول نبی گرامی اسلام نشان می‌دهد که حجامت از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است و مردم نیز برای انجام آن اهتمام خاصی مبذول داشته‌اند.

امروزه علم پزشکی در بهداشت دهان و دندان و پیشگیری از برخی امراض داخلی به این نتیجه رسیده است که مسواک زدن و خلال کردن یک کار ضروری است. برای هر فرد لازم است که دهان و دندان خود را در اوقاتی مقرر مسواک نماید و ابزار مناسب نیز برای شستشو و مسواک

دندان به نحو احسن تدارک گردیده است. تاء کیدات حضرت جبرئیل علیه السلام به مسواک و خلال و حجامت در هزار و چهارصد سال قبل و بنا به روایات دیگر در هزاران سال قبل و هم زمان با عمر ارسال پیامبران این نکته را گوشزد می کند که همچنانکه علم طب و بهداشت به ضرورت مسواک و خلال پی برده است، باید به ضرورت و اهمیت حجامت نیز پی برد و همانطور که ترک مسواک و شستشوی دهان و دندان برای انسان مضرات فراوانی را در بردارد، ترک حجامت نیز قطعاً مضرات بیشتری را به دنبال خواهد داشت.

تاء کید ملائکه به رسول اکرم (ص) پیامون حجامت در شب معراج

معراج سفری است که در شبی برای رسول اکرم (ص) اتفاق افتاده است و در این سفر جسمانی و روحانی پیامبر اکرم از مسجد الحرام به مسجد القصی و از مسجد اقصی به آسمانها سفر می کند و از آسمانهای هفت گانه و اهالی آن دیدار می نماید و سپس به عرش رسیده و مقام باری تعالی را زیارت فرموده و مورد تکلم ذات اقدس الهی قرار می گیرد. پیامبر گرامی اسلام در این سفر مقام ملکوتی انسانها را درک می کند و جلوه عینی و تجسم عملی اعمال خیر و شر آنان را مشاهده می نماید. به هر آسمان که وارد می شود پیامبری را که به تناسب مقام خویش در آن آسمان جا و مقامی داده شده است ملاقات می کند. در آسمان پنجم حضرت ابراهیم (ع) را ملاقات می کند و ایشان حضرت را تا آسمان هفتم همراهی می نماید.

واقعه شب معراج از معجزات بزرگ تمامی دوران آفرینش است که به این شکل و به این جامعیت فقط برای پیامبر گرامی اسلام اتفاق افتاده و واقعه ای استثنایی در طول دوران خلقت است.^(۱۰)

فلسفه شب معراج

خداوند تبارک و تعالی در سوره اسری دلیل این مسافرت شبانه برای رسول اکرم (ص) را نشان دادن آیات و نشانه های الهی به ایشان ذکر می کند و می فرماید «منزه است خدایی که در شبانگاه سیر داد بنده اش را از مسجد الحرام بسوی مسجد اقصائی که اطرافش را مبارک گردانیده ایم برای اینکه آیات خود را به او بنمایانیم به درستی که او شنونده بیناست.»^(۱۱)

بنابر نص آیه قرآن آنچه در این شب و در مسیر این سفر اتفاق می افتد آیات و نشانه های خداوند تبارک و تعالی است و حجتی است برای رسول خدا (ص) تا به امتش ابلاغ کرده و با آنان در روز قیامت احتجاج نماید.

واقعه آسمان هفتم

رسول اکرم (ص) در حدیث شب معراج می فرماید: وقتی که به آسمان هفتم صعود داده شدم هیچ ملکی از ملائک از من گذر نکردند مگر اینکه گفتند ای محمد (ص) حجامت کن و امتت را به حجامت کردن و خوردن سیاه دانه^(۱۲) و قسط امر بفرما.

در این حدیث پیامبر اسلام فضایی که از شرایط حاکم بر آسمان هفتم ترسیم می فرماید فوق العاده حائز اهمیت و استثنایی است و این نشاندهنده عظمت و نقش مهم حجامت و سیاه دانه است و برای کسانی که اندک اعتقادی به وحی و الهام و مقامات معنوی و از حداقل درک مفاهیم اعتقادی برخوردارند تنها همین حدیث کفایت می کند که اهمیت این سنت الهی را درک نموده و به آن توجه نمایند.

حجامت هدیه شب معراج

این سفر استثنایی که برای اسوه انسانها و بهترین مخلوق خداوند تبارک و تعالی و اعظم و خاتم پیامبران در یک مرحله در طول تاریخ خلقت بشر اتفاق افتاده است و در مقامی که خداوند تبارک و تعالی میزبان و رسول گرامی اسلام میهمان است و حاضران پیامبران و ملائکه الله می باشند، تنها هدیه مادی برای امت اسلام حجامت و سیاه دانه است -^(۱۳) که در راستای هدایای معنوی و آیات الهی دیگری که حضرت مشاهده فرموده است مورد بشر تشخیص داده شده و توسط ملائکه الله در آسمان هفتم تاءکید و توصیه گردیده است.

پاورقی

۱- آیورودا مقدمه تاءلیف پروفیسور واسانت لاد

۲- ذخیره خوارزمشاهی کتاب سوم ص ۱۵۴

۳- فرج بعدالشدّه

- ۴- بحار ج ۶۲ ص ۱۱۸، بحار ج ۶۲ ص ۱۰۸، بحار ج ۶۲ ص ۲۶۳
- ۵- قانون در طب ج ۶۲ ص ۲۶۲
- ۶- بحار ج ۶۲ ص ۱۱۸
- ۷- بحار ج ۶۲ ص ۱۱۷، بحار ج ۶۲ ص ۴۳۹، وسایل الشیعه ج ۱ ص ۳۶۱،
وسایل الشیعه ج ۱۶ ص ۵۴۰، کافی ج ۶ ص ۴۸۴
- ۸- بحار ج ۶۲ ص ۱۲۲
- ۹- بحار ج ۶۲ ص ۱۲۶
- ۱۰- تفسیر المیزان، چاپ سوم، ج ۱۳ ص ۳ تا ۴۳
- ۱۱- آیه ۱ از سوره اسری
- ۱۲- بحار ج ص، بحار الانوار ج ۱۸ ص ۳۲۶، بحار الانوار ج ۶۲ ص ۳۰۰
- ۱۳- سیاه دانه یکی از داروهای گیاهی است که در روایات مورد تاءکید فراوانی قرار گرفته و ویژگیهای درمانی زیادی برای آن شمرده شده است.

اثرات درمانی حجامت

اثرات درمانی حجامت

احادیثی که اثرات درمانی حجامت را نشان می‌دهند بطور کلی به سه دسته تقسیم می‌شوند:

اول - احادیثی که کلی برخورد کرده و حجامت را شفاء نامیده‌اند و یا آن را بهترین روش درمانی شمرده‌اند.

دوم - احادیثی که بیماریها را تقسیم بندی کرده و یا به تعبیری دیگر تخصصی برخورد نموده‌اند در این احادیث حجامت داروی بیماریهای خون شمرده شده است.

سوم - احادیثی که نقش درمانی حجامت را متذکر شده‌اند و بیماریهای قابل درمان با حجامت را نام برده‌اند.

ما با جمع بندی و استنباط از احادیثی که تاکنون به دست ما رسیده است اثرات درمانی حجامت از نظر احادیث از ائمه (ع) را تقدیم می‌داریم.

حجامت شفاء بیماریها و بهترین درمان

امام رضا (ع) می‌فرماید: رسول خدا (ص) فرمود: اگر در چیزی شفا وجود داشته باشد پس در نشتر (تیغ) حجام است و یا در شربتی از عسل.^(۱)

در حدیثی دیگر به نقل سلسله روایات از رسول اکرم (ص) آورده‌اند که «اگر در آنچه خود را با آن درمان می‌کنید خیر و منفعتی باشد پس در نشتر حجام است، و یا در شربتی از عسل و...» این حدیث با کمی اختلاف در کلمات به شیوه‌های مختلف تکرار گردیده است.^(۲)

امام باقر (ع) می‌فرماید: بهترین چیزی که می‌توانید خود را با آن درمان کنید حقه، ریختن دارو در بینی، حجامت و حمام است.^(۳)

جابر بن عبدالله وقتی مقنع را در حال بیماری عیادت کرد گفت: من آرام نگیرم تا تو را حجامت کنم چرا که از رسول خدا (ص) شنیدم که فرمود همانا در حجامت شفا و درمان است.^(۴)

حجامت پیشگیری کننده بیماریها

چند روایت وجود دارد که محتوای آن نشان‌دهنده اثرات پیشگیری کننده حجامت در بیماریهاست و نشان می‌دهد که اگر چنانچه حجامت انجام شود از بروز بیماری‌ها جلوگیری می‌شود. در این روایات زمان پیشگیری از بیماری به وسیله حجامت یکسال مطرح شده است.

روایتی است که امام (ع) فرمود: حجامت در روز سه شنبه از هفدهم هر ماه قمری صحت بخش بیماری یکسال است.^(۵) و در حدیثی دیگر از پیامبر (ص) نقل است: که حجامت در روز سه شنبه هفدهم ماه داروی بیماری یکسال است.^(۶)

همچنین در حدیثی دیگر می‌فرماید: حجامت در هفدهم، نوزدهم و بیست و یکم ماه داروی بیماریهای یکسال است.^(۷) امام صادق (ع) می‌فرماید حجامت کنید قبل از اینکه غلیان خون شما را بکشد.

حجامت داروی بیماریهای خون

احادیث دیگری که پیرامون اثر درمانی حجامت بصورت کلی صحبت میکنند احادیثی است که حجامت را داروی بیماریهای خون می‌شمردند. در این احادیث بیماریها به سه دسته کلی تقسیم گردیده‌اند که عبارتند از خون، مره (صفرا) و بلغم، داروی بیماری خون حجامت، داروی بیماری مره مسهل و داروی بلغم حمام شمرده شده است.

پیامبر اکرم (ص) در حدیثی می‌فرماید: بیماری سه دسته است و درمان نیز سه نوع و اما بیماری شامل مره و بلغم و خون است پس داروی خون حجامت است و داروی مره مسهل و داروی بلغم حمام است.^(۸)

این حدیث در جای دیگری نیز تکرار گردیده و روزهای مناسب برای حجامت را نیز توضیح داده است.^(۹)

حجامت داروی بیماریهای پوستی

احادیثی که درمان بیماریهای خاصی را نام برده‌اند بیماریهای را ذکر کرده‌اند که در این مقاله با استفاده از احادیث نوع درمانها را موضوع بندی نموده و مطرح می‌کنیم.

در حدیثی از امام صادق (ع) بثورات پوستی را از نیاز به حجامت ذکر کرده است.^(۱۰)

در حدیثی دیگر که امام (ع) اثر حجامت سر در بیماریها را نقل می‌کند می‌فرماید حجامت سر جذام و برص (وتیلیگو) را درمان می‌کند.^(۱۱) از امام صادق (ع) روایت است که مردی از خارش پوست نزد ایشان شکایت کرد. حضرت فرمود: سه بار حجامت کن در پاهایت بین پی پشت پا تا زانو. اینکار را انجام داد و خارشهای پوستی مرتفع گردید. فرد دیگری نیز در همین مورد نزد حضرت شکایت کرد، حضرت فرمود: یک مرحله پشت پاهایت را در یکبار یا سه بار حجامت کن انشاءالله بهبود می‌یابی.^(۱۲)...

در حدیث دیگری نقل است که مردی از خارش پوست نزد امام صادق (ع) شکایت کرد حضرت از او سؤال کرد آیا شربت نوشیده‌ای گفت: بلی سپس سؤال کرد فصد رگ کرده‌ای پاسخ داد بلی لکن بهبود نیافته‌ام پس فرمود سه بار از هر دو پایت بین پی پشت پا تا زانو حجامت بگیر پس اینکار را کرد و بهبود یافت.^(۱۳)

حجامت داروی سردرد و درد اندامها

امام صادق (ع) می‌فرماید حجامت سر شفای هفت بیماری است... که سردرد و کسالت و خواب آلودگی جزء آن بیماریهاشمرده شده است.^(۱۴)

در حدیث دیگری ابن عباس نقل می‌کند که رسول خدا (ص) در حالیکه محرم بود برای رفع سردرد از سرش حجامت کرد.^(۱۵) امام صادق (ع) می‌فرماید: شخصی به رسول خدا (ص) از دردی که در سینه داشت شکایت کرد، حضرت فرمود: از قرآن طلب استشفای کن و اضافه کرد خدای عزوجل می‌فرماید: قرآن شفای سینه و آنچه در سینه هاست - و نبی اکرم (ص) فرمود شفای امت من در سه چیز است آیه‌ای از کتاب خدا یا جرعه‌ای از عسل و یا نشتر حجام.^(۱۶)

حجامت و غلیان خون

در حدیثی که در بخش پیشگیری نقل شد آمد حجامت کنید قبل از اینکه غلیان خون شما را بکشد و در حدیث دیگری از رسول خدا (ص) نقل می‌کند... وقتی که خون بر هر یک از شماغلبه کرد حجامت کند در هر روزی که میسر شد و آیه الکرسی را بخواند و از خداوند طلب خیر کند و بر محمد صلوات بفرستد.^(۱۷)

امام رضا (ع) می‌فرماید حجامت بین دو کتف برای رفع خفقانی که از امتلاء و حرارت ایجاد گردیده است منفعت دارد. (رساله ذهبیه)

حجامت و اطفال

امام صادق (ع) می‌فرماید وقتی که طفل به چهار ماهگی رسیده هر ماه وی را در موضع نقره (گودی گردن) حجامت کنید که این کار باعث حذف لعاب بدن و کاهش حرارت سر و بدن طفل می‌گردد. این حدیث در کتب کافی و وسائل الشیعه نیز نقل گردیده است.^(۱۸)

حجامت و تقویت عقل و حافظه

امام صادق (ع) به نقل از پدران خود می‌فرماید: که امیرالمؤمنین (ع) فرمود: بدرستی که حجامت بدن را صحت می‌بخشد و موجب افزایش عقل می‌گردد.^(۱۹)

حضرت امیرالمؤمنین (ع) در چهارصد دستوری که موجب اصلاح دین و دنیای مؤمن می‌گردد حجامت را موجب صحت بدن و افزایش عقل شمرده است.^(۲۰)

و همچنین امام صادق (ع) در حدیثی دیگر می‌فرماید: حجامت عقل را افزایش می‌دهد و موجب افزایش قدرت حافظه می‌گردد.^(۲۱)

حجامت و بیماریهای روان

امام صادق (ع) در حدیثی می‌فرماید: حجامت در سر شفای هفت بیماری است که از آن جمله بیماری جنون نیز نام برده شده است.^(۲۲)

لازم به توضیح است که نقش حجامت در درمان بیماریهای روانی به صورت بسیار مفصلی در کتب طب سنتی مانند قانون در طب نوشته شیخ الرئیس ابوعلی سینا و سایر کتب آمده است که چون در این کتاب فقط روایات مربوط به حجامت نقل می‌گردد از ذکر آنها خودداری می‌شود. انشاءالله در جلد دیگر نظرات حکمای طب سنتی پیرامون حجامت بطور مستقل نقل می‌گردد.

حجامت و افزایش بینایی

در روایاتی که پیرامون نقش حجامت در بینایی بیان گردیده است، به نقل از رسول خدا (ص) آمده است: بهترین عید عید حجامت است، که چشم را جلا می‌بخشد و بیماری رامی‌زداید.^(۲۳)

در روایت دیگری از امام صادق (ع) نقل است که هر کس حجامت کند و به خون اولین محجمه (شاخ حجامت) خودنگاه کند از آبریزش چشم ایمن می‌گردد تا حجامت دیگر فرابرسد.^(۲۴)

و همچنین در حدیثی که حجامت سر را شفای هفت نوع بیماری شمرده است - نابینایی چشم را یکی از بیماریهایی دانسته است که با حجامت سر درمان می‌گردد.^(۲۵)

حجامت دافع سم از بدن

حضرت علی (ع) فرمود: یهود نزد زنی یهودیه بنام عبده آمدند و گفتند تو می‌دانی که محمد (ص) پشت بنی اسرائیل را شکسته و یهودیت را ویران کرده: همه اشراف یهود این زهر را آماده کرده‌اند به نرخ گرانی و مزد شایانی بتو می‌دهند که این گوسفند را با آن زهر آگین کنی و به او بخورانی. عبده آن گوسفند را بریان کرد و همه رؤسای بنی اسرائیل را به خانه خود دعوت نمود و نزد رسول خدا (ص) آمد و گفت یا محمد تو خود میدانی چه مرا می‌باید.

همه رؤسای یهود به منزل من آمده‌اند تو هم با یارانانت مراسم افراز فرما. رسول خدا (ص) همراه علی (ع) و ابودجانه و ابویوب و سهل بن حنیف و جمعی از مهاجرین به منزل او آمدند و چون وارد شدند و گوسفند بریان را آوردند یهودیان بینی‌های خود را باپشم بستند و به پا ایستادند و به عصاهای خود تکیه زدند.

رسول خدا (ص) فرمود بنشینید گفتند: پیغمبری که به دیدن ما آید ما به خود اجازه نشستن نمی‌دهیم، بد داریم که نفس ما به او برسد و او را آزار دهد دروغ (گفتند گذاشتند کتف شانه که گوسفند به سخن در آمد و گفت دست بازدار ای محمد و مرانخور من مسموم رسول خدا (ص) عبده را خواست و فرمود: برای چه مرتکب این عمل شدی گفت با خود گفتم اگر پیغمبر است به او زبانی نمی‌رسد و اگر دروغگو یا جادوگر است قوم خود را از دست او راحت کردم.

جبرئیل (ع) فرود آمد و گفت خدا سلام می‌رساند و می‌فرماید: بگو بنام خدا آن نامی که هر مؤمنی او را بدان می‌نامد و هر مؤمنی بدان عزیز است و به نور اوست که آسمانها و زمین بدان تابنده شده است و به توانایی اوست که هر جبار عنید برای آن خاضع است و هر شیطان متمرّد

برایش سربزیر است از شر زهر و جادو و هر بدی بنام خدای والا و ملک یکتایی که جز او معبود حقی نیست و فرو فرستاد از قرآن آنچه برای مؤمنان شفا و رحمت است و بیفزاید ستمکاران را جز زیان پیامبر. آن را گفت و به یاران خود هم تلقین کرد و فرمود همه بخورید و سپس دستور عمل حجامت دادند.^(۲۶)

حجامت یا روشهای درمانی دیگر

در حدیثی نقل است که گروهی از یاران خدمت رسول خدا (ص) رسیدند و گفتند یا رسول الله در همسایگی ما کسی است که از دل درد شکایت دارد اجازه می فرمائید که او را مداوا کنیم فرمود به چه وسیله ای مداوایش خواهید کرد؟ گفتند: مردی یهودی در اینجا وجود دارد که این بیماری را درمان می کند فرمود چگونه؟ گفتند شکم را می شکافد و چیزی را از آن خارج می کند. رسول خدا (ص) مانع گردید.

این افراد برای بار دوم و سوم مراجعه کردند و خواستار معالجه همسایه با همسین روش درمانی شدند رسول خدا (ص) فرمود: هر کاری می خواهید بکنید و ایشان مرد یهودی را دعوت کردند. مرد یهودی شکم بیمار را شکافت و مقدار زیادی گل و لای از آن خارج ساخت و سپس شکمش را شست و دوخت و زخم آنرا مداوا کرد و بیمار بهبود یافت.

وقتی این خبر را به پیامبر (ص) دادند فرمود کسی که بیماریها را خلق کرده است برای آن درمان نیز قرار داده و بهترین درمان حجامت است و فصد و سیاه دانه یعنی شونیز.

دقت در روایات به ویژه روایت اخیر نشان میدهد که حجامت از اهمیت ویژه ای برخوردار است و حتی در شرایطی که ابزار فنی مناسبی نیز برای درمان موجود بوده است رسول اکرم (ص) از بکار بردن آن اکراه داشته و تاءکید می فرماید تا مردم از روش درمانی الهی استفاده کنند.

حجامت داروی تمام بیماریها

روایات دیگری هستند که حجامت را داروی تمام بیماریها دانسته اند در حدیثی رسول اکرم (ص) می فرماید: حجامت داروی تمام بیماریهاست. در حدیث دیگری رسول خدا (ص) می فرماید: حجامت سرشفای تمام

بیماریهاست ^(۲۷)...

امام صادق (ع) می فرماید: در حجامت روز یکشنبه شفای تمامی بیماریها نهفته است. ^(۲۸)

در حدیث دیگری به نقل سلسله روایت از امام صادق (ع) نقل می شود که ایشان از گروهی گذر کردند که حجامت می نمودند فرمودند: چه میشد اگر حجامت خود را تا غروب یکشنبه به تأخیر می انداختید که اگر چنین می کردید تمامی بیماریها از شما فرو می ریخت و دور میشد. ^(۲۹)

و همچنین در حدیث دیگری امام صادق (ع) می فرماید: حجامت در روز دوشنبه در آخر روز بیماری را از بدن دور میسازد دور ساختنی. ^(۳۰)

در روایت دیگری به نقل از سلسله روایت نقل است که معتب بن مبارک می گوید: که بر امام صادق (ع) وارد شدم در روز پنجشنبه و دیدم که حجامت می فرمود به ایشان گفتم ای فرزند رسول خدا در روز پنجشنبه حجامت می کنید؟ فرمود بلی هر کس از شما بخواهد حجامت کند در روز پنجشنبه حجامت کند چرا که در تمامی شبهای جمعه خون از ترس قیامت پراکنده می شود و به جایش بر نمیگردد تا شب پنجشنبه و فرمود هر کس در آخرین پنجشنبه ماه در اول روز حجامت کند بیماری از وی جدا می شود جدا شدنی. ^(۳۱)

در روایت دیگری از امام باقر (ع) نقل است که رسول خدا (ص) فرمود حجامت سر شفای تمامی بیماریهاست به جز مرگ. ^(۳۲)

پاورقی

۱- بحار ج ۶۲ ص ۱۲۷

۲- مسند زید ص ۴۹۹، مسند زید ص ۴۸۴، بحار ج ۹۲ ص ۱۱۶

۳- بحار ج ۶۲ ص ۱۲۰

۴- بحار الانوار ج ۹۶ ص ۲۷۴

۵- بحار ج ۶۲ ص ۱۱۹-۶ بحار ج ۶۲ ص ۱۷۶

۷- بحار الانوار ج ۶۲ ص ۱۳۹

۸- بحار ج ۶۲ ص ۱۲۷

- ۹- بحار ج ۷۶ ص ۷۶
- ۱۰- مکارم الاخلاق ص ۸۱
- ۱۱- بحار ج ۶۲ ص ۱۲۶
- ۱۲- بحار ج ۶۲ ص ۱۲۷
- ۱۳- بحار ج ۶۲ ص ۱۲۸
- ۱۴- بحار ج ۶۲ ص ۱۲۶
- ۱۵- المجموع ج «ص ۶۲
- ۱۶- بحار ج ۶۲ ص ۱۷۶
- ۱۷- بحار ج ۶۲ ص ۱۱۲
- ۱۸- الاستبصار ج ۱ ص ۸۴
- ۱۹- بحار ج ۶۲ ص ۱۱۴
- ۲۰- بحار ج ۱۰ ص ۸۹
- ۲۱- بحار ج ۶۲ ص ۱۲۶
- ۲۲- بحار ج ۶۲ ص ۱۲۶
- ۲۳- قانون در طب ج ۶۲ ص ۲۶۲، بحار ج ۶۲ ص ۱۱۶
- ۲۴- بحار ج ۶۲ ص ۱۲۱
- ۲۵- بحار ج ۶۲ ص ۱۲۶
- ۲۶- امالی شیخ صدوق ص ۲۲۵
- ۲۷- بحار ج ۶۲ ص ۱۳۴
- ۲۸- بحار ج ۵۹ ص ۳۶، بحار ج ۶۲ ص ۱۲۵
- ۲۹- بحار ج ۵۹ ص ۳۵
- ۳۰- بحار ج ۵۹ ص ۳۸، بحار ج ۶۲ ص ۱۰۹
- ۳۱- قانون در طب ج ۶۲ ص ۲۶۲، بحار ج ۶۲ ص ۱۱۰، بحار ج ۵۹ ص ۴۷
- ۳۲- بحار ج ۶۲ ص ۱۲۰

زمانهای مناسب برای انجام حجامت

حجامت در ایام هفته

احادیث و روایات فراوانی پیرامون در ایام هفته وجود دارد که در برخی از روزهای هفته توصیه به انجام حجامت نموده لکن پیرامون انجام حجامت و یا نهی حجامت در آن روز دلیلی نیاورده است. ما بلحاظ اعتقاد شدید به اینکه حتما در متن دستورات دینی واحادیث منقول از رسول اکرم (ص) و ائمه علیهم السلام حکمتی وجود دارد با دقت و ریزبینی نکات لازم را مورد توجه قرار داده و در فرازی از متن مطرح ساخته ایم.

بر این اساس تمامی احادیثی که پیرامون انجام حجامت در ایام هفته نقل گردیده است را بصورت مستقل بیان می کنیم.

حجامت در روز شنبه

امام موسی کاظم (ع) می فرماید: رسول خدا (ص) فرمود هر کس می خواهد حجامت کند در روز شنبه حجامت کند.^(۱)

در روایت دیگری به نقل از سلسله روایات از امام صادق (ع) نقل می کند که از امام (ع) پیرامون حجامت در روز شنبه سؤال کردم فرمود ضعیف می کند.^(۲)

در حدیث دیگری که همین شخص از امام صادق (ع) نقل می کند طلحة بن زید توضیح داده است که ضعفی در بدن دارد. در این حدیث طلحة بن زید می گوید از امام صادق (ع) پیرامون حجامت در روز شنبه سؤال کردم حضرت فرمود موجب ضعف می گردد: گفتم چگونه علت ضعف و کمی قوت بدنم را مرتفع سازم؟ فرمود: گلابی شیرین را به همراه هسته اش بخور به درستی که ضعف را از بین می برد و معده را مداوا و پاک می سازد.

دقت در این حدیث نشان می دهد که ضعف اشاره شده در حجامت روز شنبه به دلیل انجام حجامت در روز شنبه نیست همچنانکه در حدیث قبل رسول اکرم (ص) فرموده است در روز شنبه حجامت کنید. بلکه

این ضعف ایجاد شده در این روز برای طلحة بن زید بوده که از ناراحتی معده رنج می‌برده است. و بر این اساس برای رفع ضعف ایجاد شده توصیه می‌فرماید که گلابی میل نماید.

حجامت در روز یکشنبه

امام صادق (ع) می‌فرماید: حجامت در روز یکشنبه موجب شفای تمامی بیماریهاست.^(۳)

در حدیث دیگری ذکر گردیده است که امام صادق (ع) از گروهی گذر می‌کرد که حجامت می‌کردند فرمود چرا حجامت خود را تا غروب یکشنبه به تأخیر نمی‌اندازید که اگر چنین کنید موجب دفع بیماریها می‌شود.^(۴)

و در حدیث دیگری امام جعفر صادق (ع) می‌فرماید روزه دارد در غیر ماه رمضان هر وقت خواست حجامت کند ولی در این ماه فشار به بدن خود نیاورد و خون دفع نکنید مگر اینکه خون به شما غلبه کند. و اما ما در ماه رمضان در شب حجامت می‌کنیم و در روز یکشنبه و دوستان ما در روز دوشنبه حجامت می‌کنند.^(۵)

حجامت در روز دوشنبه

در حدیثی به نقل از امام صادق (ع) آمده است: جماعت در روز دوشنبه در انتهای روز موجب دفع بیماری از بدن می‌گردد دفع شدنی.^(۶) و در حدیث دیگری از امام رضا (ع) نقل می‌کند که فرمود حجامت در روز دوشنبه از آن ماست و حجامت روز سه شنبه برای بنی امیه.^(۷)

حجامت روز سه شنبه

از امام صادق (ع) روایت است که جماعت در روز سه شنبه در هفدهم هلال ماه درمان بیماریهای یکسال است.^(۸) و در روایت دیگری از رسول اکرم (ص) نقل است که فرمود حجامت در روز حجامت در روز سه شنبه هفده روز گذشته از ماه درمان بیماری یکسال در حدیثی دیگر ابن جمهور از حمران نقل می‌کند که امام صادق (ع) فرمود مردم در چه چیزی اختلاف نظر دارند؟ عرض کردم فکر می‌کنند که حجامت در روز سه شنبه بهتر است. فرمود چه دلیلی بر این اعتقاد دارند؟ عرض کردم فکر می‌کنند روز سه شنبه روز خون است، فرمود راست می‌گویند، پس باید سعی کنند که خون در این روز غلبه نکند. اما

بدانند که در روز سه شنبه ساعتی هست که اگر حجامت در آن ساعت انجام گیرد خون قطع نمی شود تا بمیرد یا هر چیزی که خدا بخواهد.^(۹)

در روایت دیگر نیز به همین نکته اشاره کرده و می فرماید... هر کس می خواهد حجامت کند در روز سه شنبه حجامت کند اما در این روز ساعتی است که خونها ریخته میشود.^(۱۰)

حجامت در روز چهارشنبه

پیرامون حجامت در روز چهارشنبه احادیث گوناگونی وجود دارد که افراد مختلف بر حسب اینکه به کدامیک از احادیث دسترسی داشته باشند آنها را مورد توجه قرار می دهند.

در این پژوهش مجموعه احادیث در دسترس جمع آوری گردیده و دسته بندی شده و دلایل و شرایط انجام و یا نهی حجامت در روز چهارشنبه ذکر گردیده است.

در حدیثی به نقل از سلسله روایات عمرو بن اسلم می گوید: موسی بن جعفر (ع) را دیدم که تبار بود و در روز چهارشنبه حجامت کرد و تب ایشان بر طرف نشد و در روز جمعه حجامت کرد و تب ایشان مرتفع گردد این حدیث از طرق مختلف نقل شده است.^(۱۱)

نهی حجامت در روز چهارشنبه

روایاتی وجود دارد که در آن حجامت در روز چهارشنبه نهی گردیده است در این روایات دلیلی برای نهی حجامت در این روز نیامده است. در مجالس الصدوق در مناهی النبی (ص) نقل می کند رسول اکرم (ص) از حجامت در روز چهارشنبه نهی فرموده است.^(۱۲) و همچنین در روایت دیگری می فرماید: که ایشان اکراه داشت از اینکه انسان در روز چهارشنبه و یا روز شنبه حجامت کند و می فرمود: لک و پیس در بدنش نمودار می شود.^(۱۳)

در روایت دیگری به نقل از حضرت علی (ع) می فرماید: رسول خدا (ص) فرمود: هر کس در روز چهارشنبه حجامت کند و موجب لکه سپیدی در صورت (لک و پیس) می شود کسی جز خود را ملامت نکند.^(۱۴)

نهی حجامت در روز چهارشنبه (دلیل اول)

یک دسته از روایات برای نهی حجامت در روز چهارشنبه دلیلی را نقل

کرده‌اند و گفته‌اند چون روز چهارشنبه روز خلقت جهنم است و روز نحس مستمر است نباید حجامت انجام گیرد.

روایتی است که رسول خدا (ص) فرمود: از حجامت و نوره کشیدن در روز چهارشنبه پرهیز کنید به درستی که روز چهارشنبه روز نحس مستمر است و در آن روز جهنم خلق شده است...^(۱۵)

در حدیثی دیگر ابی بصیر از امام صادق (ع) نقل می‌کند از پدرانش که امیرالمؤمنین (ع) فرمود: از حجامت کردن و نوره کشیدن در روز چهارشنبه خودداری کنید به درستی که روز چهارشنبه روز نحس مستمر است و جهنم در آن روز خلق شده است.^(۱۶)

در حدیث الاربعه مائه امیرالمؤمنین (ع) می‌فرماید: از حجامت در روز چهارشنبه خودداری کنید، چرا که روز چهارشنبه روز نحس مستمر است و روزی است که جهنم خلق شده است.^(۱۷)

نهی حجامت در روز چهارشنبه (دلیل دوم)

دومین دلیل برای نهی حجامت در روز چهارشنبه این است که می‌ترسند مبادا جای حجامت سبز شود (چرک کند) در حدیثی احمد بن عامر الطائی می‌گوید شنیدم امام رضا علیه‌السلام می‌فرماید روز چهارشنبه روز نحس مستمر است و هر کس در آن روز حجامت کند خوف آن می‌رود که محل حجامتش سبز شود و هر کس در این روز نوره بکشد ترس این است که بدن او دچار لک و پیس گردد.^(۱۸)

صاحب جواهر الکلام در مورد حجامت در روز چهارشنبه می‌گوید و اما روز چهارشنبه روز نحس مستمر است و روز فتح و پیروزی بنی عباس است و هر کس در آن روز حجامت کند ترس اینکه محل حجامتش سبز شود وجود دارد و هر کس در آن روز نوره بکشد ترس اینکه بدن وی دچار لک و پیس گردد وجود دارد به ویژه اینکه اگر در آخرین چهارشنبه از ماه انجام شود.^(۱۹)

نهی حجامت در روز چهارشنبه (دلیل سوم)

سومین دلیل برای نهی حجامت در روز چهارشنبه آنست که هرگاه مادری در دوران قاعدگی باردار شده و نطفه فرزند در دامن حیض بسته گردد، این افراد نباید در چهارشنبه حجامت کنند.

در حدیثی یعقوب بن یزید از بعضی از اصحاب نقل می‌کند که گفت بر

امام علی السنقی (ع) وارد شدم در روز چهارشنبه وایشان حجامت می فرمود: به حضرت عرض کردم که اهل حرمین از رسول خدا (ص) روایت می کنند که فرمود هر کس در روز چهارشنبه حجامت کند و بدن او لک و پیس بگیرد ملامت نکند مگر خویشتن را حضرت فرمود دروغ می گویند، این بیماری دچار کسی می شود که مادرش وی را در دوران قاعدگی باردار شده باشد.^(۲۰)

در حدیث دیگری شعیب عقر قوفی نقل می کند که در روز چهارشنبه بر امام ابوالحسن (ع) وارد شدم در زندان در حالیکه حجامت می فرمود عرض کردم امروز روزی است که مردم می گویند هر کس امروز حجامت کند دچار لک و پیس می گردد و ایشان فرمود این ترس برای کسی است که مادرش در حال حیض وی را باردار شده باشد.^(۲۱)

شرایط انجام حجامت در روز چهارشنبه

با توجه به روایاتی که نقل شد آیا بطور کلی می توان در روز چهارشنبه حجامت کرد یا خیر؟ موضوعی است که در این بخش به ترتیب ذیل جمع بندی می شود:

۱- روز چهارشنبه روز نحس مستمر است و انجام حجامت هر کاری خیلی خوب نیست.

۲- حجامت در روز چهارشنبه برای کسانی نامناسب است که شکل گرفته در دامن حیض هستند.

۳- حجامت در روز چهارشنبه موجب سبز شدن جای حجامت (عفونت) نمی شود.

۴- اگر خون بر کسی غلبه کرد در روز چهارشنبه هم می تواند حجامت کند فقط آیت الکرسی بخواند و صلوات بر پیامبر و آل او بفرستد و از خداوند طلب خیر کند.

۵- از محتوای احادیث چنین بر می آید که حتی متولدین دامن حیض هم به شرط قرائت آیت الکرسی می توانند در روز چهارشنبه حجامت کنند.

به نقل از سلسله روایات محمد بن احمد الدقاق گفت نامه ای نوشتم به ابی الحسن ثانی امام رضا (ع) و از ایشان پیرامون حجامت در روز چهارشنبه سؤال کردم حضرت نوشت هر کس در روز چهارشنبه

حجامت کند برخلاف آنچه فال بدمی‌زنند از تمامی آفات و بلیات مصون است و جای حجامت‌ایشان هم سبز نمی‌شود.^(۲۲)

حجامت در روز پنجشنبه

مجموعه‌ای احادیث و روایاتی که پیرامون حجامت در روز پنجشنبه آمده است نشان می‌دهد که روز پنجشنبه بهترین روز هفته برای حجامت است.

به نقل از سلسله روایات بکر بن صالح جعفری می‌گوید: شنیدم از امام رضا (ع) که فرمود: ناخنهایتان را روز سه شنبه بگیرید و روز چهارشنبه استحمام کنید، حجامت مورد نیازتان را در روز پنجشنبه انجام دهید و روز جمعه خود را به بهترین عطرها معطر سازید. این حدیث در کتب گوناگون تکرار شده است.^(۲۳)

در حدیث دیگری معتب بن مبارک می‌گوید بر امام صادق علیه‌السلام وارد شدم در روز پنجشنبه و ایشان حجامت می‌فرمود عرض کردم ای پسر رسول خدا (ص) در روز پنجشنبه حجامت می‌کنید فرمود بلی هر کس که می‌خواهد حجامت کند در روز پنجشنبه حجامت کند به درستی که در کل شبهای جمعه خون از ترس قیامت از جای خود فرار می‌کند و به جای خود بر نمی‌گردد تا شب پنجشنبه و حضرت فرمود هر کس در آخرین پنجشنبه ماه در اول روز حجامت کند موجب دفع بیماری وی می‌گردد دفع شدنی.^(۲۴)

همچنین در حدیث دیگری امام صادق (ع) می‌فرماید: خون در روز پنجشنبه در موضع حجامت جمع می‌شود و زمانی که خورشید غروب کرد متفرق می‌گردد. بنابراین از حجامت خود قبل از ظهر بهره‌بگیر. در حدیث دیگری نقل می‌کند که... هر کس می‌خواهد حجامت کند مستحب است در روز پنجشنبه حجامت کند و نهی شده است از نوشیدن دارو در این روز.^(۲۵)

حجامت در روز جمعه

حجامت روز جمعه بطور کلی نهی گردیده است و احادیث جمعه را روز مناسبی برای انجام حجامت نمی‌دانند. دلیلی که جهت اکراه این روز برای حجامت ذکر شده این است که ساعتی در روز جمعه وجود دارد که اگر زمان انجام حجامت انسان مقارن آن ساعت باشد حجامت

کننده می‌میرد.

در احادیث دیگری آمده است که دیده است امام صادق (ع) حجامت می‌کرده‌اند و حجامت روز جمعه را در صورتی که هم‌زمان با ظهر باشد ممنوع کرده‌اند از این احادیث معلوم می‌شود که علت حجامت در روز جمعه این است که مبادا ساعت انجام آن مقارن ظهر گردد.

ولی ساعت ممنوعیت حجامت در روز جمعه وقت ظهر است. در هر صورت هر کس بخواهد در روز جمعه در فرصتی غیر از ظهر نیز حجامت کند باید آیت الکرسی را بخواند و حجامت کند.

در مجالس الصدوق در مناهي النبي (ص) حضرت حجامت در روز چهارشنبه و جمعه را نهی می‌فرماید. همچنین در حدیث دیگری رسول خدا (ص) از حجامت و نوره در روز چهارشنبه نهی می‌کند می‌فرماید: در روز جمعه ساعتی است که کسی در آن حجامت نکند مگر اینکه بمیرد این حدیث تکرار شده است.

المتهجد از نبی گرامی اسلام (ص) نقل می‌کند که خیر و شر در روز جمعه چند برابر می‌شود و لازم است که انسان به غیر خود در این روز بیافزاید و از بدی دوری نماید و حجامت در این روز مکروه است.^(۲۶)

در حدیث دیگری رسول خدا (ص) ضمن اینکه از حجامت و نوره کشیدن در روز چهارشنبه و جمعه نهی می‌کند می‌فرماید: در روز جمعه ساعتی است که کسی در آن حجامت نکند مگر اینکه بمیرد.^(۲۷)

مفضل بن عمر نقل می‌کند که بر امام صادق (ع) وارد شدم در روز جمعه در حالی که حجامت می‌کرد فرمود: آیا آیه الکرسی نخوانده‌ای و نهی فرمود از حجامت در وقت ظهر در روز جمعه^(۲۸)

در حدیث دیگری به نقل از سلسله روایات امام صادق (ع) می‌فرماید: در روز جمعه هنگام ظهر حجامت نکنید. و هر کس در روز جمعه هنگام ظهر حجامت کند و دچار مشکلی گردد کسی جز خود را ملامت نکند.^(۲۹)

حجامت اضطراری

زمانی که نیاز به حجامت شدن یافت و انسان در وضعیت اضطراری قرار گرفت در اولین فرصت موجود می‌تواند حجامت کند در این حالت

حتما باید آیه الکرسی را بخواند و حجامت خود را شروع کند، و صدقه بدهد.

از امام صادق (ع) روایت است که فرمود: آیه الکرسی بخوان و هر روز که خواستی حجامت کن و صدقه بده^(۳۰)
در حدیث دیگری است که نقل می‌کند ابا ابراهیم (ع) را دیدم که در روز جمعه حجامت می‌فرمود عرض کردم فدای تو گردم در روز جمعه حجامت می‌کنید؟! فرمود زمانی که خون بر تو غلبه کرد چه در شب و چه در روز آیه الکرسی بخوان و حجامت کن.^(۳۱)

رعایت ساعات، روزها، ماهها و فصلهای مناسب برای حجامت

یکی از مباحثی که در حجامت باید مورد توجه قرار گیرد رعایت بهترین فرصتهای توصیه شده برای انجام حجامت است. این مبحث که بسیار حائز اهمیت می‌باشد نشان دهنده قانونمندی ویژه‌ای است که بر حجامت حاکم است و نگرش جدیدی را برای جهان طب و درمان ایجاد می‌کند.

بر اساس این قانونمندی ارتباط تنگاتنگی بین جاذبه خورشید و ماه و بدن انسان وجود دارد که تائثیرات آن برای انتخاب فرصت حجامت تعیین کننده است به نظر می‌رسد جهان طب باید روی این نکته توجه ویژه‌ای داشته باشد و از این طریق مجموعه تائثیر فلکی بر بدن انسان را درک نموده و با رعایت ساعات و روزهای مناسب نقش عمده تائثیرات جاذبه خورشید و ماه بر انسان را درک نماید.

در این مبحث که از مقالات حساس این کتاب است به ذکر روایات و احادیث پیرامون فرصتهای مناسب یا مناسب‌ترین فرصتها برای انجام حجامت می‌پردازیم.

ساعات مناسب برای حجامت ساعات اول روز

ساعات مناسب برای حجامت ساعات دوم و سوم از صبح پس از طلوع خورشید و ساعات نزدیک غروب ذکر گردیده است. مرحوم مجلسی (ره) در بیانی ابراز داشته است که مناسب‌ترین ساعت برای حجامت در روز ساعت دوم و سوم از روز است.

صاحب ذخیره خوارزمشاهی نیز می‌گوید: «بهترین ساعت برای حجامت ساعات دویم و سیم از روز است».^(۳۲)

امام صادق (ع) می‌فرماید: حجامت در پنجشنبه آخر ماه در اول روز موجب دفع بیماری از بدن می‌گردد.^(۳۳)

ساعات آخر روز

در حدیث دیگری از امام صادق (ع) می‌فرماید: هر گاه اراده کردید که حجامت کنید در آخر روز حجامت کنید^(۳۴) در حدیث دیگری نقل است که امام صادق (ع) از کنار گروهی گذرمی‌کرد در حالی که حجامت می‌کردند فرمود چه می‌شد اگر حجامت خود را تا غروب خورشید یکشنبه تا خیر می‌انداختید. در این صورت بیماری شما فرومی‌ریخت.^(۳۵)

در حدیث دیگری امام صادق (ع) فرمود: حجامت روز دوشنبه در آخر وقت موجب جدائی بیماری از بدن می‌گردد.

روزهای مناسب در ایام ماه قمری

روایاتی که روزهای مناسب با بهترین روزها از ایام ماه قمری بیان کرده‌اند روایاتی هستند که بیشتر روزهای هفدهم، نوزدهم و بیست و یکم و در روایاتی روزهای نوزدهم و بیست و یکم و در روایتی روز هفدهم ماه به تنهایی و در روایتی دیگر دوازدهم تا پانزدهم ماه مورد توجه قرار داده‌اند.

همچنین در روایتی روز هفتم از ماه حزیران (تیرماه) برای انجام حجامت سفارش شده و امام فرموده است: در صورت عدم انجام حجامت در چنین روزی روز چهاردهم انجام می‌شود.

متن روایات بدین ترتیب است. المکارم از ابی سعید خدری نقل می‌کند که رسول خدا (ص) فرمود: هر کس روز سه شنبه هفدهم یا نوزدهم یا بیست و یکم ماه قمری حجامت کند شفای بیماری یکسال او خواهد بود^(۳۶) عین این روایات در وسایل الشیعه نقل گردیده است^(۳۷)

همچنین مفهوم این روایت به نقل از روات متعدد در کتاب سنن الکبری و المجموع نیز به نقل از رسول اکرم (ص) بیان گردیده است^(۳۸) در روایت دیگری به نقل از سلسله روات همچنین به نقل از ابی سعید الخدری نقل می‌کنند که رسول خدا (ص) فرمود:

هر کس روز سه شنبه از هفدهم یا چهاردهم یا بیست و یکم ماه حجامت کند داروی تمامی بیماریهای یکسال او خواهد بود و انجام حجامت در

غیر این روز شفای سردرد و استخوانها و دیوانگی و جزام و برص و لک و پیس خواهد بود.^(۳۹)

همچنین نقل است که رسول اکرم (ص) فرمود: حجامت در بیست و یکم ماه مستحب است...^(۴۰) در حدیثی نیز از رسول خدا (ص) است که فرمود: حجامت در هفدهم ماه شفاعت و روز سه شنبه باعث صحت و سلامت بدن است.^(۴۱)

امام رضا (ع) در رساله ذهبیه می فرماید وقتی که خواستی حجامت کنی در شب دوازدهم از هلال ماه تا پانزدهم را انتخاب کن که اینکار برای بدن تو سلامت آفرین تر است...^(۴۲)

بهترین فصلها برای حجامت

امام رضا (ع) فصل بهار را روح زمانها نامیده می فرماید: از ماه آذر (فروردین) شروع می شود و ماهها سی روز است و در این فصل شب و روز پاک می شود و زمین نرم می گردد و تسلط بلغم از بین می رود و خون به هیجان می آید... و از فصد و حجامت در این فصل استفاده کن.^(۴۳)

و همچنین در روایتی حجامت در هفتم یا چهاردهم ماه حزیران را ستوده است. در روایت دیگری از امام صادق (ع) نقل است که می فرماید: در ثلث اول از ماه آذر حجامت کردن موجب صحت یکسال است باذن الله تعالی.^(۴۴)

ساعات نامناسب برای حجامت

در تعدادی از احادیث زمانهای نامناسب برای حجامت بیان گردیده است که در برخی از آنها دلیل اینکار نیز ذکر گردیده است. در کتاب وسائل الشیعه در حدیثی که از حضرت علی (ع) نقل کرده است می گوید در روز جمعه ساعتی است که کسی در آن حجامت نکند مگر اینکه بمیرد.^(۴۵)

در حدیث دیگری رسول خدا (ص) ضمن اینکه از حجامت ونوره کشیدن در روز چهارشنبه و جمعه نهی می کند می فرماید: در روز جمعه ساعتی است که کسی در آن حجامت نکند مگر اینکه بمیرد.^(۴۶)

زمان دقیق نهی حجامت در روز جمعه هنگام ظهر است که در روایات

ذیل بدین ترتیب نقل گردیده است مفضل بن عمر نقل می کند که بر امام صادق (ع) وارد شدم در روز جمعه در حالیکه حجامت می کرد فرمود آیا آیه الکرسی نخوانده ای و نهی فرمود از حجامت در وقت ظهر در روز جمعه.^(۴۷)

در حدیث دیگری به نقل از سلسله روایات امام صادق (ع) می فرماید در روز جمعه هنگام ظهر حجامت نکنید و هر کس در روز جمعه هنگام ظهر حجامت کند و دچار مشکلی گردد کسی جز خود را ملامت نکند.^(۴۸)

ماه نامناسب برای حجامت

کانون اول از ماههای رومی است که معادل دی ماه است و در آن حجامت نهی گردیده است.

امام رضا (ع) می فرماید کانون اول سی و یک روز است و باد و طوفان در آن شدت می یابد و سرما در آن افزایش پیدا می کند و تمام آنچه در تشرین آخر (آذر) نقل کردیم در آن نفع دارد و در این ماه از خوردن طعام سرد پرهیزید و از حجامت و فصد کردن دوری گزینید و غذای گرم (با طبع و ظاهر گرم) میل نمائید.^(۴۹)

یک بحث تطبیقی در توجیه ساعات و ایام مناسب برای حجامت

از دیر باز تاءثیرات اقمار و کواکب بر روی کره زمین و مجموعه ذی حییات موجود در آن مورد توجه بشر بوده است. ستاره شناسان و منجمین باستان این تاءثیر را در قالب یک قانونمندی منظمی سامان داده و اثر وضعی موقعیت کواکب بر رفتار و سرنوشت غریزی انسان را بصورت یک قاعده رفتاری طرح کرده و رفتار و آداب و تصمیمات اساسی دوران زندگی خود را بر اساس زمانهای مناسبی که در آن قواعد مطرح شده بود تنظیم می نمودند.

ساعات و روزهای نامناسب برای شروع کشت و زرع، ازدواج، احداث بنای جدید، سفر، خرید و تجارت مهم، سازمان دهی سپاه و لشگر کشی، تاجگذاری، افتتاح مدرسه و شروع درس و سایر تصمیمات مهم زندگی خود را در زمانهایی به اجرا درمی آوردند که زمانهای مناسب توصیف شده بود و ایام و ساعات سعد و نحس بر اساس این قواعد بدست می آمد.

دامنه علوم تجربی و رفتارشناسی هنوز توجه دقیقی به این پدیده نکرده است و نظریه سامان یافته و جامعی پیرامون این بعد از تائثرات طبیعت بر کردار و روان انسان ابراز نموده است.

گروهی از رفتارشناسان و منجمین اعتقاد دارند، تائثرات قطعی و اجتناب ناپذیر سیارات بر رفتار انسان و نقش مهم آن در سرنوشت وی در حدی نمایان گشته است که چه بسا در دهه آینده دانشگاهها این علم را تدریس نمایند و به صورت عمیق و همه جانبه ای به بسط و توسعه این علم و تعلیم آن برآیند.

بخشی از تائثرات اقمار بر روی کره زمین، نقش جاذبه ماه و خورشید بر روی آن است که در این بحث تطبیقی سعی شده است از جمع بندی احادیث و روایات و مقایسه آن با ساعات جذر و مد دریاها که ناشی از تائثر جاذبه ماه بر روی زمین است یک نتیجه کاربردی بدست آوریم. نقش رفتاری جاذبه ماه و خورشید بر بدن انسان در این مقاله مورد توجه ما نیست، فقط بنا داریم از طریق درک نقش این جاذبه بر طبیعت به ویژه دریاها نقش آن را بر جسم انسان و تغییر ترکیبات خون وی در ساعات و ایام و فصول مختلف بررسی نمائیم و با تدوین آئین نامه ای مشخص این نقش را در آزمایشگاه مورد تحقیق و بررسی علمی قرار دهیم.

اثرات جاذبه ای ماه و خورشید بر روی دریاها مشهود است این آثار بر روی نباتات هم به رؤیت بشر رسیده و مورد تردید نیست. اخیرا دانشمندان اثر جاذبه ماه و خورشید را که موجب انبساط پیوسته زمین می شود را نیز اندازه گیری کرده و نتیجه آن را منتشر ساخته اند. با تحقیقی که در این مبحث انجام می گیرد و با فریضه ای که بدست می آید نقش جاذبه ماه و خورشید بدوا در تغییرات شیمیایی بدن انسان و ترکیبات خون وی مورد بررسی قرار می گیرد و از این طریق باب جدیدی برای بررسی نقش کواکب بر روی رفتار انسان و سایر جانداران گشوده خواهد شد.

کره زمین در گردش انتقالی خود بر گرد خورشید در نقاطی خود را در نزدیک ترین موقعیت خورشید قرار می دهد و بدین ترتیب در معرض جاذبه خورشید قرار می گیرد.

همچنین کره ماه در مسیر گردش انتقالی خود بر گرد خورشید در موقعیت‌های مختلفی در جایگاه‌های دور و نزدیک کره زمین قرار می‌گیرد و از این طریق بر کره زمین تأثیر می‌گذارد.

با توجه به گردش وضعی کره زمین بر گرد خویش در هر شبانه‌روز دچار دو حالت جذب و دو حالت دفع می‌گردد هر حالت جاذبه ۶ ساعت و ۷/۵ دقیقه طول می‌کشد که در این حالت مداز نقطه صفر شروع و در رأس ساعت به نقطه اوج خود می‌رسد.

زمانی که ماه تغییر موضع داده و تابش آن به نقطه دیگری از زمین منتقل می‌گردد به تدریج در همین فاصله زمانی آب‌سوی جذر رفته و موجب کاهش مد می‌گردد. و به همین ترتیب یک بار دیگر همین حالت تکرار می‌شود تا شبانه روز قمری کامل گردد.

البته به تناسب وضعیت بستر دریا و کیفیت ساختار کناره خلیج و کناره دریاها از جهت اینکه موج مد را در دامن خود بگسترانند و یا در داخل دماغه‌ای بسته و با در زاویه صخره‌ای مسدود نگهدارند و یا افزایش جهت حرکت باد در مسیر مدمقدار اندازه مد در نقاط مختلف جهان متفاوت است. غرض از طرح این بحث در این مقاله کشف این معنی است که میان ساعات روزهای ماه و ماههای مناسب و نامناسب برای انجام حجامت در احادیث و روایات و گردش منظومه شمسی و جاذبه ماه و خورشید بر روی کره زمین نقاط اشتراکی وجود دارد که قطعاً تابع قانونی است و باید مورد توجه قرار گیرد.

امام رضا(ع) می‌فرماید خون در افزایش هلال افزایش می‌یابد و در نقصان هلال کاهش می‌پذیرد، بنابراین نقل بین جاذبه ماه و خون بدن انسان بعنوان یک مایع دارای ترکیبات گوناگون یک رابطه مشخصی وجود دارد که باید بر اساس قانونی که در قالب رعایت زمانهای مناسب وضع گردیده است بدان پی برد.

از سوی دیگر زمانهایی که در احادیث بعنوان زمان شایسته و یا مناسب‌ترین زمان برای حجامت شمرده شده است با زمانهای مد آب دریا مطابقت دارد.

مثال و تطبیق

در احادیث روزهای هفتم، چهاردهم، هفدهم، نوزدهم و بیست و یکم

بعنوان بهترین روزهای ماه برای حجامت نام برده شده‌اند و از جمله روزهایی هستند که حجامت در آن داروی تمام بیماریهاست.

در ایام نام برده شده به ترتیب ماه در حالات تربیع اول، بدر و تربیع ثانی قرار دارد. و از سوی دیگر می‌دانیم که بالاترین مدآب زمانی است که ماه در وسط نصف النهار قرار گرفته باشد. و این بدان معنی است که جاذبه ماه بر روی زمین در این ساعت در بیشترین حد خود است.

اکنون با توجه به اینکه ساعات مشخص شده در احادیث برخی ساعات اول روز برخی دو سه ساعت گذشته از روز و برخی دیگر در هنگام غروب و در روایتی هنگام شب است. ساعت‌های تعیین شده در احادیث با ساعات قرار گرفتن ماه در نصف النهار نیز تطبیق می‌نماید.

در حالت تربیع اول ماه که معادل شب هفتم است ساعت ۶ بعد از ظهر ماه از نصف النهار می‌گذرد. در حالت بدر که معادل نیمه‌ماه است ماه نزدیک به نیمه شب از نصف النهار می‌گذرد.

در حالت تثلیث اول که معادل دهم ماه است ساعت ۹ بعد از ظهر از نصف النهار می‌گذرد. در حالت تثلیث دوم که معادل هفدهم ماه است ساعت ۳ بعد از ظهر از نصف النهار می‌گذرد.

در تربیع دوم که معادل بیست و یکم ماه است ساعت ۶ صبح از نصف النهار می‌گذرد.

همچنین در هلال اول ساعت ۳ بعد از ظهر و در هلال دوم ساعت ۹ صبح از نصف النهار می‌گذرد.^(۵۰)

اطلاع از موقعیت ماه و زمان قرار گرفتن آن در نصف النهار و اینکه بالاترین جاذبه ماه در موقعیت نصف النهار است به مامی فهماند که غرض ائمه (ع) از ذکر ساعات مشخص صبح و یا غروب و یا شب با توجه به قاعده‌ای بوده است که امام رضا (ع) در رساله ذهبیه مطرح فرموده و وضعیت خون را تابع جاذبه ماه دانسته‌اند و رعایت دقیق زمانی بوده است که در آن فرصت بیشترین جاذبه وجود داشته باشد.

اینک با دقت و توجه به همین قاعده مناسب‌ترین فصلهای سال نیز توجیه می‌گردد.

می‌دانیم که ایجاد فصلهای چهارگانه در اثر چگونگی تابش خورشید بر روی کره زمین ایجاد می‌گردد.

در فصل بهار و پاییز زمین در مسیر چرخش خود نسبت به خورشید در معتدل ترین وضعیت خود قرار می گیرد و در تابستان و زمستان به ترتیب در دورترین و نزدیکترین موقعیت خود قرار می گیرد. از این جهت فصل بهار بعنوان بهترین فصل برای حجامت انتخاب شده است که چگونگی تابش خورشید بر روی کره زمین در اعتدال است و جاذبه خورشید بر روی زمین موجب انبساط قشر زمین گردیده و تمامی گیاهان شکوفا می شود و به تعبیر امام رضا (ع) زمین نرم می شود.

این تاءثیر عمومی از سوی خورشید بر روی انسان نیز اثر می گذارد و تحت تاءثیر جاذبه خورشید ترکیبات سبک بدن انسان در بیرونی ترین سطح خود قرار می گیرد و زمانی که جاذبه خورشید با جاذبه ماه در یک راستا قرار گرفت و به اصطلاح منجمین حالت دو جاذبه ای پدید آمد بیشترین نیروی جاذبه از سوی ماه و خورشید مشمول حال کره زمین و انسان می گردد. و چون منطق حجامت به تعبیر حدیث و بوعلی سینا دفع فضولات خون است.

در این موقعیت زمانی طبیعت ترکیبات سبک و بدن انسان را در موقعیتی قرار می دهد که با انجام یک عمل فیزیکی ساده مانند بادکش حجامت دفع می گردد.

چیزی که در طب اسلامی و طب سنتی فضولات خون نام گرفته است معادل ترکیباتی از خون است که مقداری از آن امروزه شناسایی شده و زمانی که وجود آن در خون انسان از حد تعادل گذشت موجب ایجاد بیماری می گردد.

کلسترول، تری گلیسیرید، اوره اسید اوریک و قند خون از جمله ترکیباتی هستند که می توان آنان را ردیف فضولات خون قرار داد. بنابراین چنانچه حجامت در ایام خاصی از ماه قمری و در فصل بهار انجام گردد جاذبه ماه و جاذبه خورشید در موقعیت اعتدال در یک راستا قرار گرفته و فرصت مناسبی برای دفع طبیعی ترکیبات سبک شناخته شده و شناخته نشده خون را فراهم می آورد. و همین اساس و قاعده برای نقش خورشید و ماه در فصل پاییز نیز بر بدن انسان حاکمیت می کند.

احادیث و روایات و طب سنتی با علم به این قاعده روزهای مناسب را تعیین کرده و توصیه می‌کنند. تاءکیدات احادیث و توصیه جالینوس بر این است که حجامت در ایام پرفشار یعنی ایامی که جاذبه در حد اعلای خود قرار دارد انجام نگیرد و زمانهایی را توصیه کرده‌اند که نور ماه رو به نقصان و یا رو به طلوع است.

در احادیث بیشترین تاءکیدات را روی روزهای ۱۷ و ۱۹ و ۲۱ داریم که بر اساس قاعده فوق جاذبه ماه رو به کاستی است و همچنین در حدیثی که از امام رضا(ع) نقل شد در مرحله اول هفتم ماه حزیران توصیه شده است که جاذبه در حد اعلای خود نیست و رو به افزایش است و اضافه کرده‌اند اگر این روز را از دست دادی روز چهاردهم را دریاب. طب خوارزمشاهی به نقل از جالینوس در توجیه نقش جاذبه ماه بر روی بدن انسان و اخلاط خونی چنین می‌گوید...

«ابن ماسویه از جالینوس حکایت می‌کند که نهی کرده است از حجامت کردن اندر روزگار غلبه نور ماه و فرموده است که توقف باید کرد تا نور ماه آغاز نقصانی کند و آن چون روز شانزدهم و هفدهم باشد. از بهر آنکه اندر روزگار غلبه نور ماه خون و اخلاط اندر تن بجنبند و به جانب پوست میل کند و رگهای باریک و شاخهای رگها پر شود و اندر این وقت و با این حال خون نیک و صافی بیشتر آید و خلطهای بد کمتر و هر گاه که نور ماه رو به نقصان نهد خون صافی روی به بازگشتن و ساکن شدن نهد و هنوز ساکن شده نباشد و اخلاط که با خون حرکت کرده باشند به سبب غلیظی باز پس ماند و بدان زودی که خون باز گردد باز نتواند گشت بدین سبب از حجامت اندر روزگار نقصان ماه خلط بد بیشتر آید. ((۵۱))»

اما صاحب ذخیره خوارزمشاهی قبل از اینکه نظر جالینوس را نقل کند چنین می‌گوید... «و اندر اول ماه که اخلاط حرکت کرده نباشد و اندر آخر ماه که اخلاط ساکن شده باشد حجامت نباید کرد لکن اندر میانه ماه باید کرد که وقت غلبه نور ماه باشد و وقت جنبیدن و فزودن اخلاط باشد چنانکه اندر جایگاهی که آن مد و جزر است پیداست.»

این نظریه مطابق نظر امام رضا(ع) است که می‌فرماید خون در ایام زیادتی نور ماه زیادت می‌یابد و در ایام کاهش نور ماه نقصان می‌یابد... و

بر اساس همین نظریه روز دوازدهم و چهاردهم ماه را بعنوان ایام غلبه نور ماه توصیه می‌فرماید.

در آزمایشاتی که از خون حجامت انجام شده است حجامت در ایام طلوع باعث دفع کلسترول و تری‌گلیسیرید بیشتری شده است - (۵۲) و این نشاندهنده آنست که منظور از فضولات در طب سنتی همان موادی است که بخشی از آن در آزمایش قابل‌رؤیت است.

و اما در دی ماه که بر اساس قول امام رضا(ع) باید از فصد و حجامت کردن پرهیز کرد، دلیل این پرهیز نیز در همان رساله ذکر گردیده و فرموده است در این ماه سردی هوا زیاد می‌شود و باد و طوفانهای زیادی بر می‌خیزد با توجه به اینکه در نقطه دیگری نیز از ائمه معصوم(ع) نقل گردیده است که در ایامی که باد و طوفان است حجامت نکنید، این نکته هماهنگی یا تاءثیر طبیعت بر بدن انسان را می‌رساند و می‌خواهد بگوید همچنانکه طبیعت دچار بحران است و در حالت بی‌تعادلی به سر می‌برد - بدن انسان نیز در این حالت دچار بی‌تعادلی است و استخراج خون از بدن انسان شایسته نیست.

پاورقی

- ۱- بحار ج ۵۹ ص ۳۶
- ۲- بحار ج ۶۲ ص ۱۲۳
- ۳- بحار ج ۶۲ ص ۱۲۵
- ۴- بحار ج ۵۹ ص ۳۵
- ۵- بحار ج ۶۲ ص ۱۲۳
- ۶- بحار ج ۵۹ ص ۳۸، بحار ج ۶۲ ص ۱۰۹
- ۷- بحار ج ۶۲ ص ۱۲۳
- ۸- بحار جلد ۶۲ ص ۱۱۹.
- ۹- بحار ج ۶۲ ص ۱۲۹، بحار ج ۵۹ ص ۵۶، کافی ج ۸ ص ۲۷۳.
- ۱۰- بحار ج ۵۹ ص ۲۸.
- ۱۱- بحار ج ۶۲، ص ۱۱۳ بحار ج ۵۹ ص ۴۳ بحار، ج ۵۹ ص ۳۱
- ۱۲- وسائل الشیعه، ج ۱ ص ۵۲۵ من لایحضره الفقیه، ج ۴، ص ۳۶۱

بحار، ج ٦٢ ص ١١٥-١٣- بحار ج ٦٢ ص ٢٧٣
١٤- بحار ج ٥٩ ص ٤٦
١٥- بحار، ج ١٠ ص ١١٦ و بحار ج ٦٢ ص ١١٤
١٦- بحار، ج ٦٢ ص ١١٤ بحار، ج ٥٩ ص ٤٥
١٧- بحار ج ٧٦ ص ٨٩
١٨- بحار، ج ٥٩ ص ٤٤
١٩- جواهر الكلام، ج ١٨ ص ١٧٢
٢٠- بحار، ج ٦٢، ص ١١٠ بحار ج ٥٩، ص ٤٣

٢١- بحار ج ٦٢ ص ١٢٦
بحار، ج ٦٢ ص ١٣٠
بحار، ج ٦٢ ص ١١٤
٢٢- بحار، ج ٦٢ ص ١١٤
٢٣- ٩٤، بحار، ج ٥٩، ص ٢٣
٩٥، بحار، ج ٧٦ ص ١٤٠
٩٦، بحار، ج ٨٩ ص ٣٤٦
١٠١، الذكري، ص ٢٦
١٠٢، منتهى المطلب، ج ١ ص ١٦٤
١٠٣، تحريلاً لحكام، ج ١ ص ٧٩
١٠٤، تذكرة الفقهاء، ج ١ ص ٢٦٦
٢٤- بحار، ج ٦٢ ص ١١٠
بحار ج ٥٩، ص ٤٧
٢٥- بحار، ج ٩٠ ص ٣٤٠
٢٦- بحار، ج ٧٦ ص ٣٢٨
كشف العطاء، ص ٢٥٥
٢٧- بحار، ج ١٠ ص ١١٥
٢٨- بحار، ج ٥٩ ص ٣٤
بحار، ج ٦٢ ص ١٢٦
٢٩- بحار، ج ٦٢ ص ٣٠
٣٠- بحار، ج ٦٢ ص ١١٧

- ۳۱- بحار، ج ۵۹ ص ۳۲
- ۳۲- ذخیره خوارزمشاهی، کتاب سوم، ص ۱۵۵
- ۳۳- بحار ج ۵۹، ص ۴۷
- ۳۴- بحار، ج ۶۲ ص ۱۲۶.
- ۳۵- بحار، ج ۵۹ ص ۳۵.
- ۳۶- بحار الانوار، ج ۶۲ ص ۱۳۹
- ۳۷- وسائل الشیعه ج ۱۲ ص ۹۷ تا ۹۸
- ۳۸- سنن الکبری ج ۹ ص ۳۴۱
- بحار الانوار، ج ۶۲ ص ۳۰۰
- بحار الانوار، ج ۶۲ ص ۱۱۷
- المجموع ج ۹ ص ۶۳
- ۳۹- بحار الانوار، ج ۶۲ ص ۱۱۰
- ۴۰- بحار الانوار، ج ۶۲ ص ۳۰۰
- ۴۱- بحار الانوار، ج ۵۹ ص ۵۶
- ۴۲- بحار الانوار، ج ۶۲ ص ۳۱۸
- ۴۳- بحار الانوار، ج ۶۲ ص ۱۱۸
- ۴۴- بحار الانوار، ج ۶۲ ص ۱۱۸
- ۴۵- وسائل الشیعه ج ۱۲ ص ۹۷ تا ۹۸
- ۴۶- بحار، ج ۱۰ ص ۱۱۵
- ۴۷- بحار، ج ۵۹ ص ۳۴
- بحار، ج ۶۲ ص ۱۲۶
- ۴۸- بحار، ج ۶۲ ص ۳۰
- ۴۹- بحار الانوار، ج ۶۲ ص ۳۱۴
- ۵۰- طالع و کرات، مهندس امیر زاغیان، ص ۱۰۴
- ۵۱- ذخیره خوارزمشاهی، کتاب سوم، ص ۱۵۵
- ۵۲- مقایسه خون ورید و حجامت، دکتر خسرو آگین - حسین خیر اندیش مقاله تحقیقاتی

آداب و تمهیدات حجامت

چگونگی تشخیص نیاز به حجامت

امام صادق (ع) می‌فرماید: برای تشخیص خون سه علامت وجود دارد. جوش و کورک در بدن و مور مور شدن بدن به همراه احساس خارش خفیف مانند حرکت مورچه در روی پوست.

و در حدیث دیگر سنگینی و کرختی بدن علامت نیاز به حجامت گفته شده است: و هر کس از اهل بیت حضرت مبتلابه بیماری می‌شد می‌فرمود به صورتش نگاه کنید وقتی می‌گفتند زرد رنگ است می‌فرمود به صورتش نگاه کنید وقتی می‌گفتند زرد رنگ است می‌فرمود از صفراء است و امر می‌کرد به نوشیدن آب و شربت و اگر می‌گفتند قرمز رنگ است به حجامت کردن امر می‌فرمود.^(۱)

خوراک قبل و بعد از حجامت

قبل و بعد از حجامت غذاهایی باید میل گردد که مناسبترین آنها در روایات نقل گردیده است.

در روایتی از عبدالملک نوفلی آمده که بر امام صادق (ع) وارد شدم، در دست ایشان اناری دیدم، فرمود: ای معتب اناری بیاور. چرا که من در هیچ چیز به اندازه شریک گرفتن در انار ناراحت نمی‌شوم.

سپس حجامت نمود و امر فرمود که حجامت کنم و من نیز حجامت کردم سپس انار دیگری خواست: و فرمود ای یزید هر مؤمنی که اناری میل کند خداوند تا چهل روز آثار شیطان را از قلب او می‌برد و اگر دو انار میل کند خداوند آثار شیطان را تا یکصد روز از قلب او می‌برد و پس اگر سه انار میل کند خداوند آثار شیطان را تا یکسال از قلب او خارج می‌کند و هر کس آثار شیطان از قلب او زدوده شد گناه نمی‌کند و هر کس گناه نکند وارد بهشت می‌شود. این حدیث تکرار شده است.^(۲)

روایت دیگری است که حمیری می‌گوید به امام صادق (ع) نامه نوشتم و به ایشان عرض کردم که من خون و صفرا دارم و زمانی که حجامت می‌کنم صفرا بر من غلبه می‌کند و زمانی که حجامت را به تاءخیر

می اندازم خون به من ضرر می رساند نظر شما در این مورد چیست؟ پس حضرت نامه نوشت به من که حجامت کن و برای اثر حجامت ماهی تازه بخور، دوباره مسئله را سؤال کردم نوشت حجامت کن ماهی تازه بخور با آب و نمک این کار را انجام دادم و سلامت یافتم و غذای خوشمزه ای بود.^(۳)

در حدیث دیگری نقل شده است امام رضا(ع) یک روز فرمود: ای معتب برای من ماهی تازه تهیه کن می خواهم حجامت کنم، تهیه کردم پس فرمود: ای معتب برای من ماهی تازه تهیه کن می خواهم حجامت کنم، تهیه کردم پس فرمود: ای معتب برای من سوپی درست کن و سوپ را برای ایشان درست کردم و حضرت از آن تناول فرمود.^(۴)

و امام حسن عسگری(ع) می فرماید: بعد از حجامت انار شیرین میل کنید چون انار خون را آرام می کند و آنرا در مسیر خود (رگها) صاف می گرداند.^(۵)

زیدالحشام می گوید خدمت امام صادق(ع) بودم حضرت حجام خواست و فرمود: ابزار حجامت را بشوی و اناری خواست و میل فرمود و پس از اینک از حجامت فارغ شد انار دیگری خواسته و میل فرمود اینکار مزار (صفرا) را فرومی نشاند.^(۶)

ابوبصیر می گوید به امام ششم(ع) عرض کردم بعد از حجامت چه چیزی بخوریم و اضافه کردم کاسنی و سرکه چگونه است فرمود عیبی ندارد.^(۷)

امام رضا(ع) در رساله ذهبیه در بحث مفصلی پیرامون شیوه انجام حجامت در مورد خوراک قبل و بعد از حجامت می فرماید: «اگر در زمستان حجامت کردی به اندازه یک نخود تریاک اکبر بنوش و اگر تابستان بود سکنجین عنصلی^(۸) عسلی بنوش و آن را با نوشیدنی شادی بخش و معتدل مخلوط کن و میل نما یا آب میوه بنوش و اگر نیافتی آب ترنج یا (بالنگ) بنوش و اگر چیزی از آنچه که گفته شد نیافتی مقداری عرکه زیر دندانت بگذار و بعدا چند جرعه آب خنک بیاشام و اگر در زمستان و فصل سرما است مقداری سکنجین عنصلی عسلی بنوش اگر چنانچه این کار را انجام دهی به اذن خداوند تبارک و تعالی از لقوه و لک و پیس (برص و بهق و جذام)

ایمن خواهی ماند.

و انار ترش و شیرین بخور بدرستی که موجب قوای نفس می‌گردد و خون را زنده می‌کند و تا سه ساعت بعد از حجامت غذای نمک‌دار میل نکن چه بسا نمک موجب بیماری گری می‌گردد.

و اگر در زمستان بود بعد از اینکه حجامت کردی طباهیج میل کن و نوشیدنی مزکی که قبلاً نقل کردیم را نیز بنوش و زمانی که از حجامت کردن فارغ شدی با روغن خیری (شبو) روغن مالی کن یا مقداری مشک و گلاب روی شانه ات بریز، ولی وقتی در تابستان حجامت کردی، شوربا، سرکه، سکباج،^(۹) هلام^(۱۰) و مصوص^(۱۱) بخور و همچنین غذای ترش مزه میل کن و روغن بنفشه و گلاب با مقداری کافور روی شانه‌ات بریز و بعد از غذا نوشیدنی‌ای که برای تو صیغ کردم بنوش.

ای امیرالمؤمنین از با هم خوردن تخم مرغ و ماهی در یک وقت دوری کن چرا که هرگاه این دو با هم در بدن انسان جمع گردند موجب ایجاد نقرس و قولنج و بواسیر و درد استخوان می‌شوند و همچنین اگر شیر و شربت انگور با هم بنوشی نقرس و برص ایجاد می‌کند و مداومت در خون تخم مرغ موجب ایجاد تیرگی رنگ در صورت می‌شود و غذای نمکین و گوشت نمک‌دار و ماهی شور بعد از فصد و حجامت موجب بهق و جرب می‌گردد.

نوشیدن شربت شیرین بعد از حجامت

از ابی عبدالله (ع) روایت است که ایشان حجامت فرمود و گفت ای کنیز برای من شکر بیاور سپس فرمود شکر بعد از حجامت خون تازه را باز می‌گرداند و به نیرو و قوت بدن می‌افزاید.^(۱۲)

و همچنین در روایت دیگری از امام صادق (ع) نقل است که پس از حجامت شکر خواست و فرمود شکر بعد از حجامت خون صاف را باز می‌گرداند و حرارت بدن را قطع می‌کند.^(۱۳)

شیوه انجام حجامت

در مورد روش انجام حجامت طبیب الاثمه امام رضا (ع) در رساله ذهبیه می‌فرماید: کاری که موجب کاهش درد حجامت می‌شود آن است که در مرحله اول که شاخ حجامت رامی‌گذاری کم مکیده شود (بادکش

شود) و سپس به تدریج و کم کم مکش را اضافه کنی و در مرحله دوم به مکش بیفزایی و به همین ترتیب مکش را زیاد کنی و تا زمانی که جای حجامت بخوبی قرمز نشده است نشتر (تیغ) نزنی.

و به آهستگی بر روی پوست نرم شده تیغ بزن و قبل از اینکه تیغ را روی موضع بزنی، موضع حجامت را روغن بمال و به همین ترتیب فصد کن - به درستی که اینکار موجب کاهش دردمی گردد و به همین گونه پس از فراغت از حجامت نیز جای آن را روغن بمال...

و در روزهای انجام حجامت و فصد واجب است که دوازده ساعت قبل از حجامت و از معاشرت و نزدیکی با زن اجتناب کنی و در روزی که باد شدید و طوفان است از حجامت کردن بپرهیز و به اندازه‌ای که موجب تغییر رنگ خون گردد خون از بدن خارج کن (تفاوت رنگ خون در فصد مشهود است) و همان روز حمام نکن که موجب بیماری می‌گردد و در موقع حمام بر سر و بدنت آب گرم بریز از حمام کردن به محض اینکه حجامت کردی بپرهیز چرا که تب دائم در بدن خواهد ماند.

و زمانی که جای حجامت را شستی مقداری پارچه روغنی و یا قطعه نرمی از ابریشم یا چیز دیگر روی موضع حجامت بگذار... و از تلاش زیاد و عصبانیت و نزدیکی با زنان همان روز بپرهیز.

چگونگی انجام حجامت در طول عمر

به لحاظ اینکه حجامت باعث پیشگیری از بیماریهاست بعنوان عامل تنظیم کننده و صفا بخش درون انسان بطور مستمر در طول حیات انسان باید انجام گیرد. و قاعده انجام آن در طول عمر بدین ترتیب است که حجامت در طفولیت و از سنین چهار ماهگی طفل شروع می‌شود و تا پایان عمر ادامه دارد.

البته در این زمینه بوعلی سینا سن شصت سالگی را پایان دوره نیاز انسان به حجامت شمرده است ولی احادیث، پایانی برای آن ذکر نکرده‌اند و تجربیات اجرایی ما نشان داده است که حجامت در سنین بالاتر از شصت سال نیز نتایج شایسته خود را بدست داده است.

ولی در مورد فواصل حجامت در حدیثی که در بحث قبل نقل شد فواصل انجام حجامت کودکان یک ماه ذکر شده است و همچنین در وصیت رسول اکرم (ص) پیرامون حجامت کودکان یک ماه ذکر شده

است و همچنین در وصیت رسول اکرم (ص) پیرامون حجامت نیز فرموده است هر کس در ماه یکبار حجامت کند نیازمند به طبیعی نمی شود که وی را مداوا کند.

و در حدیثی دیگر نقل شده است که فاصله انجام حجامت برای افراد بر حسب میزان سن یک روز می تواند باشد. بدین معنی که اگر بیست سال سن دارد هر بیست روز یکبار.^(۱۴)

این فواصل حداقل فاصله ای است که می توان رعایت کرد و برای کسانی که بدن آنان انضباط لازم را گرفته است و برای خود دوره حجامت گذاشته اند در سال دو بار و یا حداقل هر سال یکبار باید حتما حجامت انجام گیرد. و این در صورتی است که دچار عارضه و بیماری نباشند و اینکار را برای پیشگیری انجام دهند ولی وقتی که حجامت بعنوان مداوا انجام می پذیرد همان فواصل کوتاه لازم به رعایت است و در برخی موارد بر حسب تشخیص نوع بیماری و شرایط جسمی فواصل حجامت به هفت روز یکبار و در مواردی به روزی یکبار نیز کاهش پیدای کند.

حجامت نباید در حالت گرسنگی انجام گیرد

در مورد انجام حجامت در حالت گرسنگی و سیری روایات متعددی است که بررسی آنها برای تعیین شرایط دقیق انجام حجامت ضروری است توجه به نکات ریزی که در متن احادیث نهفته است ما را به وجود یک رابطه هماهنگ و قانونمندی حاکم بر حجامت آشناتر خواهد ساخت در این مبحث مجموعه روایاتی که در مورد انجام حجامت در حالت سیری و یا گرسنگی آمده مورد بحث قرار می گیرد.

در روایتی از رسول اکرم (ص) نقل می کنند که فرمود حجامت در حال گرسنگی درمان و در حال سیری بیماری زا است.

در حدیث دیگری عمار سباطی از امام صادق (ع) نقل می کند که امام سؤال فرمودند: افراد قبل از شما پیرامون حجامت چه می گویند عرض کردم به زعم آنها حجامت در گرسنگی بهتر از حجامت در حالت سیری است حضرت فرمود خیر حجامت بعد از غذا خوردن باعث دفع عرق و قوت بخش بدن است.^(۱۵)

در روایت دیگر امام صادق (ع) می فرماید از حجامت در حال گرسنگی پرهیزید.^(۱۶)

همچنین در روایت دیگری از عالم آل محمد (ص) امام صادق (ع) نقل است که فرمود حجامت بعد از خوردن و یازمانی که انسان سیر بشود و حجامت کند خون جمع می‌شود و بیماری دفع می‌گردد و اگر چنانچه قبل از خوردن حجامت انجام شود خون از بدن دفع می‌گردد و بیماری در بدن باقی می‌ماند.^(۱۷) تکرار احادیثی که حجامت در حالت سیری راتوصیف نموده و به ویژه دلایلی که برای آن نقل می‌کنند نشان‌دهنده این است که حجامت در حالت گرسنگی مضر است و نباید انجام شود.

غشوه در حال حجامت

برای برخی از افراد در حال انجام حجامت حالت غشوه‌ای بوجود می‌آید که در مدت ۳ الی ۵ دقیقه طول می‌کشد پس از گذشت این فرصت حجامت شونده به حالت طبیعی خود برمی‌گردد. افرادی که در حال حجامت دچار چنین حالتی می‌گردند معمولاً اظهار می‌دارند که احساس نشاط عمومی و یا احساس سبکی دارند. این حالت بطور طبیعی برای برخی از کسانی که در شرایطی شبیه عمل حجامت قرار می‌گیرند نیز رخ می‌دهد که یک نوع شوک خفیف است که در دسته بندی شوکها شوک (وازوگال) به حساب می‌آید و باید نخست فوراً یک الی دو لیوان آب به وی نوشانید و در صورت نیاز فرد را در حالت خوابیده نگاه داشت تا به حالت عادی خود باز گردد. به هر حال این حالت فرد مانع از انجام حجامت وی نمی‌گردد و چنین افرادی در نوبتهای بعدی حجامت غشوه ندارند.

نگاه کردن به خون حجامت اول

نگاه کردن به خون گرفته شده از شاخ اول حجامت توصیه شده است. روایت است که امام محمد بن علی (ع) فرمود: هر کس حجامت کند و به خون حجامت اول خودش نگاه کند تا حجامت دیگر از آبریزش چشم ایمن می‌گردد.^(۱۸) در روایت دیگر نقل است که هر کس به خون شاخ اول حجامت خود نگاه کند از واهنه امن می‌گردد تا حجامت دیگر پس سؤال شد واهنه چیست فرمود درد بینی.^(۱۹) در حدیث دیگری است که نگاه به خون حجامت اول موجب جلای دیده

و بینائی می گردد.

دعای حجامت

برای انجام سنت الهی حجامت دعاهایی از ائمه (ع) نقل گردیده است که در این بحث روایات متعدد حاوی این دعا را بامضمون فارسی نقل می کنیم. البته شایسته است که دعا به زبان عربی خوانده شود. پس از اینکه حجامت شونده رو به قبله نشست و حجامت را شروع کرد شایسته است که دعا را بخواند.

امام رضا (ع) می فرماید: وقتی که خواستی حجامت نمائی جلوی حجام بنشین در حالی که چهار زانو نشسته ای و بگو بنام خداوند بخشنده مهربان - به خداوند کریم پناه می برم از حجامتی که انجام می دهم از انحراف در خون و از تمام بدیها و علتها و سختیها و دردها و امراض و از تو عافیت و اسباب عافیت و شفاء تمام بیماریها را طلب می کنم.^(۲۰)

بسم الله الرحمن الرحيم

«اعوذ بالله الکریم فی حجامتی من العین فی الدم و من کل سوء والاء علال والاء سقام والاء وجاع والاء امراض واسئلك العافیة والمعافاة والشفاء من کل داء.»

حجامت زنان

یکی از مواردی که در روایات و مباحث فقهی مورد توجه قرار گرفته چگونگی انجام حجامت بانوان است در شرایطی که حجام زن وجود ندارد. آیا می توان توسط حجام مرد حجامت کرد یا خیر؟ احادیث موجود نشاندهنده آن است که اگر حجام جوان نابالغی باشد مانعی ندارد. امام صادق (ع) می فرماید ابوطیبه زنان رسول اکرم (ص) را حجامت می کرد و او پسری بود.^(۲۱)

از امیرالمؤمنین (ع) سؤال شده است که آیا کودک می تواند زن را حجامت کند، حضرت فرمود اگر حجامت را شایسته انجام دهد خوب است و گرنه خیر.^(۲۲)

همین روایت در جای دیگر به نقل از امام صادق (ع) نیز آمده است.^(۲۳)

ام سلمه از رسول گرامی اسلام (ص) اجازه خواست: که حجامت کند حضرت امر فرمود که ابوطیبه وی را حجامت نماید.^(۲۴)

در روایت دیگر از امام (ع) سؤال شده است که اگر چنانچه زن مسلمانی دچار بلائی گردد که معالج مرد برای او ارجح باشد آیا مرد معالج می‌تواند به وی نظر بیافکند. حضرت فرمود: چنانچه بیمار مضطر باشد مانعی ندارد. صاحب حدائق الناظره از این حدیث استفاده می‌کند که بنابراین حدیث چنانچه برای طبیب امکان نداشته باشد تا بدون نظر افکندن به زن بیمار وی را مداوا نماید. نظر کردن به زن و معالجه وی مانعی ندارد.^(۲۵)

پاورقی

- ۱- مکارم الاخلاق، ص ۸۱
  - ۲- بحار، ج ۶۶ ص ۱۶۱
  - ۳- بحار، ج ۶۵ ص ۲۱۷
  - ۴- بحار، ج ۶۵ ص ۲۱۰
  - ۵- منتهی المطلب، ج ۲ ص ۲۴۰
  - ۶- بحار، ج ۶۲ ص ۱۲۴
  - ۷- بحار، ج ۶۲ ص ۱۲۴
  - ۸- عنصلی: پیاز دشتی
  - ۹- هلام: غذایی است از گوشت گاو یا گوساله که با آب و نمک پخته می‌شود و سپس استخراج می‌شود و در جایی گذاشته می‌شود تا از آب تهی گردد و آنگاه با سبزیجات سرد مزاج و سرکه پخته می‌شود و گوشت را داخل آن می‌گذارند و میل می‌کنند.
  - ۱۰- طعمی است از گوشت که در سرکه قرار داده می‌شود و به همراه سبزیجات سرد مزاج پخته شده و میل می‌شود.
  - ۱۱- بحار، ج ۶۲ ص ۱۰۸.
  - ۱۲- بحار، ج ۶۲ ص ۱۲۴
  - ۱۳- بحار، ج ۶۲ ص ۱۲۲
  - ۱۴- بدائع الصنائع، ج ۲ ص ۱۹۳
  - ۱۵- بحار، ج ۶۲، ص ۱۳۰
- بحار، ج ۶۲ ص ۱۲۴

- ١٦-بحار، ج ٦٢ ص ١٢٤
١٧-بحار، ج ٦٢ ص ١٢٤
١٨-بحار ج ٦٢ ص ١٢١
١٩-بحار، ج ٦٢ ص ١٢١
٢٠-بحار ج ٦٢ ص ١١٧
٢١-المغنى، ج ٧، ص ٣٧٢ تا ٣٧٣
٢٢-الكافي، ج ٦ ص ٥٣
٢٣-جواهر الكلام، ج ٣٠ ص ١٠٦
٢٤-السنن الكبرى، ج ٧ ص ١٣٤
٢٥-الحدائق الناظرة، ج ٢٥ ص ٤٩

مباحث فقهی پیرامون حجامت

حجامت در فقه اسلام

برای بررسی احادیث و روایات و پیرامون حجامت به مباحث فقهی این موضوع توجه می‌کنیم که در این بحث سعی شده است حتی الامکان تمامی نظرات فقهای اسلام مورد استفاده قرار گیرد.

تعمق در مباحث و دقت فقها در مباحث مربوطه به این موضوع نشان می‌دهد که فراگیری این سنت در جامعه اسلامی در حدوسیعی بوده و بعنوان یک سنت کاملاً رایج در روابط اجتماعی و درمانی جامعه جای داشته است و فقهای اسلام مباحث دقیقی را پیرامون ضوابط و شرایط اجرایی آن مطرح ساخته‌اند.

در جهت توجیه شرایط اجرایی با استفاده از احادیث و روایات بحثهای دامنه داری را طرح نموده‌اند، در بیشتر نظرات فقهی ویژگیهای درمانی حجامت و تائیرات شفا بخشی آن نیز ذکر گردیده است.

در این جمع بندی مباحث فقهی کاملاً تفکیک گردیده و عین نظرات نقل شده است و لذا در این کتاب که بعنوان کتاب مرجع احادیث و روایات مربوط به حجامت در نظر گرفته شده است، تمامی مباحث فقهی نیز تقدیم می‌گردد.

لکن در ترجمه فارسی سعی می‌شود که جمع بندی موضوعات با توجه به محتوی نظریات ارائه گردد و از ترجمه تفصیلی متون صرف نظر گردد.

کسانی که مایل باشند تفصیل مباحث فقهی را مورد مطالعه قرار دهند می‌توانند به متون عربی آن که در آخر کتاب جمع آوری گردیده و موضوع بندی شده است مراجعه فرمایند. و یا با توجه به فهرست راهنما آن کتب مخذ مراجعه می‌فرمایند.

موقعیت شغلی حجام

زمانی که حجامت بعنوان یک سنت الهی پربرکت مورد توجه عموم بوده و یکی از ارکان درمانی که بشمار می‌آمده است و مردم بیماریهای خود

را بوسیله آن درمان می‌نموده‌اند. انجام‌دهندگان آن نیز مورد توجه بوده و بدیهی است که باید موقعیت‌شغلی آن در بین مردم تعیین می‌شد و روابط و ضوابط اجتماعی آن مشخص می‌گردید. آنچه که در احادیث و متون فقهی مورد توجه قرار گرفته است یک بحث دامنه‌داری است که تمام ابعاد شغلی در آن طرح‌گردیده است. روایاتی که در این زمینه نقل گردیده معدود است لکن بلحاظ اینکه موضوع حجامت شایع و مورد نیاز جامعه بوده است احادیث مطروح به شیوه‌های گوناگون طرح و تکرار گردیده است ما تمامی احادیث و نظریات را برای ایجاد یک زمینه بررسی واقع بینانه کامل و جامع ضروری دانسته و تمامی آن را مورد توجه قرار داده تقدیم می‌نمائیم.

کار حجام چه بوده است

از مضمون روایات گوناگون چنین بر می‌آید که حجام تمامی کارهای مربوطه به درمان را انجام می‌داده است و علاوه بر آن کارهای مربوطه سلمانی (آرایش) را نیز انجام می‌داده است. انجام ختنه داغی گذاشتن (کی) و حقنه از کارهایی بوده است که توسط حجام انجام می‌شده است. در برخی از دعاهایی که پیرامون حجامت آمده است دعای ختنه و دعای حجامت مشترک است و از هر دو بعنوان سنتی الهی که مورد عنایت پروردگار می‌باشد یاد شده است. کار دیگری که توسط حجام انجام می‌شده است، نظافت و کیسه‌کشی در حمام‌ها بوده و این امر بقدری مصطلح بوده است که به شکل عادی جای حجامت‌گر و دلاک عوض شده و مردم وی را حجام می‌دانستند. به ویژه اینکه یکی از مکانهای ثابت برای انجام حجامت حمام بوده است. کشیدن دندان و انجام کارهای مربوطه به آن نیز از حجامهای حاذق انتظار می‌رفته است و اغلب حجامت‌گران اینکار را نیز انجام می‌داده‌اند. ما ذیلاً مجموعه‌ای از احادیثی که نشان می‌دهد حجام کار آرایشگری و سلمانی را نیز انجام می‌داده است می‌آوریم. اکنون با این دیدگاه که حجام تقریباً تمامی کارهای خدمات‌درمانی را انجام می‌داده است به بررسی موقعیت شغلی او می‌پردازیم. در این بررسی نظریات متفاوتی ابراز گردیده است که برخی از آنها

حجام را جزء طبقات برجسته اجتماعی نمی‌داند و شغل او را مقبول نمی‌شمارد.

در برخی از روایات حجام و حائک از طبقات اجتماعی جامعه استثناء گردیده و بی‌همتا شمرده شده است.^(۱)

نهی کسب حجامت

امام صادق (ع) از قول رسول اکرم (ص) فرمود: غلامی را به دائی ام هدیه کردم و وی را از اینکه غلام را به مشاغل قصابی و حجامت‌گری و زرگری وادار نماید بازداشتیم.

در این روایت که در کتب گوناگون نقل شده دلیلی برای اینکار ذکر نگردیده است.^(۲) در نظریات برخی فقها منظور از نهی شغل حجامت نهی تنزیهی^(۳) شمرده شده نه نهی تحریمی.^(۴) با وجود اینکه انجام حجامت مورد تاءکید فراوان قرار گرفته است ولی زمانی که کسی بخواهد از این فرصت استفاده سوءبکند و از این طریق کسب مال نماید مورد مذمت شدید قرار گرفته است.

شدت این مذمت در حدی است که در برخی روایات اکتساب مال بوسیله حجامت را پست و مذموم شمرده و در روایات دیگری کسب حجامت را خبیث داشته‌اند.^(۵)

از این شیوه برخورد در احادیث نسبت به حجامت و کار درمان مردم می‌توان دریافت که اسلام تمایل ندارد کسی روشهای درمانی را ابزار تعیش قرار داده و از اینکه کسی بخواهد از دوران سختی و عسرت مردم به نفع خود بهره‌برد و با فرصت‌طلبی مال‌اندوزی نماید به شدت نفرت دارد.

آیا کسب حجام سحت است؟

تاءمین مال به کمک وسیله‌ای باطل سحت شمرده شده است، برخی از فقها، با استناد به روایتی کسب حجام را در ردیف کسبه‌های سحت قرار داده‌اند.^(۶)

صاحب جواهر الکلام استنباط فوق را مهمل شمرده و نظریه سحت را نفی کرده است^(۷) - در کتاب استبصار طی یک بحث فقهی مفصل نظریه سحت بودن کسب حجام رد شده و به استناد روایتی از رسول اکرم (ص) که در آن اجر حجام توسط حضرت پرداخت گردیده است،

اجر حجام را حلال دانسته است. در برخی دیگر از نظرات فقهی نیز اجر مشروط سحت شمرده شده است.^(۸)

در نظریه فقهی دیگری حرام بودن کسب حجامت را دعوی بلابرهان دانسته و آن را رد کرده است.^(۹)

اجر مشروط مکروه

در بین نظرات فقهی آرائی وجود دارد که بر اساس آن اجر حجام مکروه شمرده شده است. فقهای دیگری بر این عقیده هستند که اجر حجام در صورتی مکروه است که حجامت به شرط اجر انجام شود و نرخ آن به وسیله حجام تعیین گردد در این صورت اجر مشروط به حساب آمده و مکروه خواهد بود.^(۱۰)

حضرت امام خمینی قدس سره در تحریر الوسیله کسب حجامت را مکروه شمرده اند.

بعضی از فقهاء معتقدند که اگر حجامت شونده اجر را تعیین کند کراهتی ندارد به تعبیری دیگر اگر شرط از سوی حجامت شونده باشد مانعی ندارد.^(۱۱)

همچنین بر اساس یک نظریه فقهی کسب حجام برای آزاد مکروه، ولی برای بنده مباح شمرده شده است.^(۱۲)

اجر غیر مشروط حلال

علاوه بر نظراتیکه عرض شد، گروهی از فقهاء اجر غیر مشروط را حلال دانسته اند. این نظریه نیز که بر اساس روایات منقول از ائمه (ع) بیان گردیده است طی بحثهای گوناگونی توسط فقهاء مطرح شده است.

بر اساس این نظریه حجام نباید قبل از انجام حجامت نرخ تعیین کند و انجام حجامت خود را مشروط به دریافت مبلغی خاص نماید.^(۱۳)

روح حاکم بر روایات مربوط به این بحث و مباحث فقهی پیرامون آن نشانه می دهد که اسلام اجازه نمی دهد تا فنی که موجب ایجاد سلامتی مردم می باشد. در گرو شرط مالی و اقتصادی قرار گیرد، و افراد دارای آن فن نباید از موقعیت عسرت و سختی مردم سوء استفاده نموده و به نفع خود کسب مال و موقعیت نمایند.

پرداخت اجر حجام و امر به تخفیف مالیات

روایاتی وجود دارد که نشان می‌دهد، رسول اکرم (ص) حجامت فرموده و امر کرده است تا از مالیات حجام بکاهند.

روایت است که ابوطیبه رسول گرامی اسلام را حجامت کرد و حضرت فرمود: یک صاع (و به نقل دیگر دو صاع) خرما به وی پرداخت کنند، و امر کردند تا از مالیات ابوطیبه بکاند و به وی تخفیف بدهند.^(۱۴)

ابن عباس نقل می‌کند غلامی از بنی بیاضه رسول اکرم (ص) را حجامت کرد، حضرت اجر او را پرداخت و امر کرد تا سرپرستانش از مالیات او بکاهند و اگر اجر حرام بود حضرت به حجام عطا نمی‌فرمود.^(۱۵) مضمون دو حدیث فوق توسط ائمه و فقها: نقل شده است.^(۱۶)

حجامت در ماه حج

حجامت در ماه حج و در حالت احرام و شرایط انجام حجامت محرم موضوعی است که مورد بحث فقهای اسلام قرار گرفته و احادیث فراوانی پیرامون آن وارد گردیده است، که با توجه به اهمیت موضوع تمامی احادیث و نظرات فقهی جمع آوری گردیده و تقدیم می‌گردد. در این بخش از کتاب مجموعه نظریات فقهی بر حسب موضوع جمع بندی شده و با استناد به عین روایات و مباحث فقهی موضوع بندی می‌شود.

حجامت و حلق موضع در ماههای حج مانعی ندارد

در روایتی که از امام صادق (ع) نقل گردیده است از انجام حجامت و حلق موضع در ماههای حج سؤال می‌شود ایشان می‌فرمایند: مانعی ندارد و اضافه می‌کنند همچنین مسواک زدن و نوره کشیدن.^(۱۷)

این روایات در تمامی منابع حدیثی نقل گردیده و از میان فقهاء صاحب استبصار می‌گویند منظور از ماههای حج در این روایت ماه شوال است.^(۱۸)

روایات دیگری نیز وجود دارد که در آن رسول اکرم (ص) در حال احرام حجامت فرموده‌اند و همچنین روایت دیگری است که نشان می‌دهد رسول اکرم (ص) در حال احرام در شرایطی که روزه دار بوده‌اند حجامت کرده‌اند.^(۱۹)

حجامت محرم در صورت ضرورت

در دسته‌ای دیگر از روایات ذکر گردیده است در صورتی می‌توان در

حال احرام حجامت نمود که این کار ضرورت داشته باشد و صحت و سلامت بدن در گرو حجامت باشد و محرم نگران باشد مبدا در صورتی که حجامت نکند تلف می‌گردد و غلبه خون موجب اذیت و آزار او شود، در این روایات هیچ اشاره‌ای به حلق موضع حجامت نشده است.^(۲۰)

حجامت محرم بدون حلق موضع

در بین احادیث و نظریات فقهی نظر دیگری نیز وجود دارد که تاءکید کرده‌اند در صورتی که حجامت محرم ضرورت داشته باشد باید بدون حلق موضع انجام گیرد.

البته با توجه به اینکه در حجامت کتف، حلق موضع برای تمامی افراد ضرورتی ندارد و تنها کسانی لازم است موضع حجامت خود را حلق نمایند که تمامی موضع حجامت آنان پوشیده از مو باشد و حجامت نتواند بدون حلق مو حجامت نماید. اما در حجامت سر لاجرم باید موهای موضع حجامت حلق گردد و اگر چنانچه موهای سر تراشیده نشود نیز در هنگام ایجاد خراش در روی پوست سر باعث قطع مو می‌شود. بنابراین حجامت سر برای محرم حتماً مواجه با حلق موضع است و مشمول حکم حلق موضع حجامت می‌گردد.^(۲۱)

حلق موضع حجامت ضروری مانعی ندارد

بحث دیگری که در احادیث و روایات مورد توجه قرار گرفته و فقهاء نیز آن را مطرح نموده‌اند، جواز حلق موضع حجامت ضروری است. در این نظریات فقهی و روایات تعبیرات بکار برده شده در مورد حجامتی که در آن حلق موضع در شرایط احرام مانعی ندارد عبارتست از: حجامت ضروری، حجامت مورد نیاز، و حجامت در حال اضطرار.

بنابراین روایات در صورتی که محرم در حال اضطرار بسر برود و حجامت نجات بخش او و رفع کننده نیاز درمانی او باشد می‌تواند حجامت کند و چنانچه برای انجام این حجامت لازم شد موضع حجامت حلق گردد مانعی ندارد.^(۲۲)

حد ضرورت و اجماع نظر فقهاء در مورد حجامت محرم و حلق موضع حجامت

در مباحث قبل حجامت ضروری مورد بحث قرار گرفت و نظرات فقهاء

بر مبنای احادیث نقل گردید در این فراز از بحث حد ضرورت و اجماع نظرات فقها مورد توجه قرار می‌گیرد.

در حدیثی زراره از ابی جعفر (ع) نقل می‌کند که فرمود: محرم حجامت نکند مگر اینکه از شدت بیماری بترسد که نتواند نماز بگذارد.^(۲۳)

در حدیث دیگری حسن الصیقل از امام صادق (ع) نقل کرده است که از ایشان سؤال می‌شود آیا محرم حجامت کند فرمود: خیر مگر اینکه از شدت بیماری از تلف گشتن بیم داشته باشد و نتواند نماز بگذارد و فرمود: وقتی خون موجب اذیت گردید محرم می‌تواند حجامت نماید و مکان حجامت را حلق نکند.^(۲۴)

روایات فوق در مباحث فقهی مورد توجه قرار گرفته و در کتب استبصار، منتهی المطلب، کشف اللثام و سائل الشیعه، التهذیب، السمهدب البارع فقه حضرت آیه اله العظمی گلپایگانی (ره) تذکره الفقهاء و حدائق الناظره تماما بر این رای اتفاق نظر دارند که اساس تجویز حجامت محرم بر ضرورت است و حد ضرورت در این است که شخص از شدت نیاز به حجامت و اذیت خون نگران تلف جان خویش باشد و استطاعت ادای نماز نداشته باشد.^(۲۵)

همچنین در کتب، الام کشف الغطاء مجمع الفائده و البرهان نیز در حالت عادی بحث از کراهت حجامت محرم به بیان آمده است انجام حجامت محرم در صورتی تجویز گردیده که ضرورت داشته باشد.^(۲۶)

حلق موضع حجامت فدیة دارد

در صورتی که حجامت ضروری انجام گیرد و موضع حجامت حلق شود بر اساس نظرات فقهاء اهل سنت باید فدیة داده شود. در این میان ابوحنیفه (رض) معتقد است که فدیة حلق حجامت مشمول حال همه نمی‌شود چرا که جای حجامت همه افراد (در صورتی که حجامت بین دو کتف باشد) دارای موی زیاد نیست و در صورتی که موی کمی داشته باشد حجام حاذق می‌تواند در موقع ایجاد خراش به گونه‌ای عمل نماید که موقطع نگردد و بنابراین حجامتی که موجب حلق موی نگردد باعث فدیة نمی‌گردد^(۲۷) و پرداخت صدقه کفایت می‌کند.^(۲۸) همچنین در کتاب بدائع الصنائع ابوحنیفه اظهار

می‌دارد: بلحاظ این‌که حلق موضع حجامت فی نفسه برای بدن انجام نمی‌شود بلکه برای انجام حجامت ضروری است، بنابراین حجامت شونده مشمول کفاره کامله نمی‌گردد.^(۲۹)

حجامت روزه داران

یکی دیگر از مباحثی که مورد توجه دقیق فقها قرار گرفته و به دقت بررسی شده است حجامت روزه داران است فراگیری حجامت در جوامع اسلامی و پایبندی جدی مسلمانان جهان به انجام این سنت الهی، بکارگیری حجامت در شرایط گوناگون بعنوان یک رکن درمانی ایجاب می‌کرده است که شرایط و ضوابطی اجرایی آن در موقعیت‌های مختلف تعیین گردد.

چون علاوه بر اینکه حجامت یک روش درمانی مصطلح در جامعه بوده است یک سنت مذهبی و مورد توجه شدید اسلام نیز بوده است - بنابراین احکام اجرایی آن نیز توسط رسول اکرم (ص) و ائمه طاهرين عليهم السلام صادر گردیده و بعنوان یک حکم مذهبی در منابع فقهی مورد توجه قرار گرفته است.

به همین دلیل سعی کرده‌ایم عین نظرات مجموعه فقهای اسلامی در مذاهب شیعه و اهل سنت را جمع آوری نموده و در کتاب تقدیم نمائیم تا انشاءالله منسب مورد اعتماد و کاملی برای مجتهدین و محققین گردیده و بتوانند با استفاده از آن نظرات قطعی و نهایی خود را ابزار فرمایند.

روزه دار نمی‌تواند حجامت کند

در بین روایات و احادیث روایاتی وجود دارد که حجامت در ماه رمضان را منع کرده است. در این روایات دلیل منع حجامت ذکر نگردیده است، روایت مشهوری که در این بحث به آن استناد می‌شود این است.

از امام رضا (ع) نقل گردیده که امام علی بن ابی طالب (ع) فرمود: سه چیز است که روزه دار نباید خود را در معرض آن قرار دهد: حجامت، حمام و زن زیبا.^(۳۰)

در حدیثی دیگر نوادر راوندی از موسی بن جعفر (ع) و ایشان از پدرانش و از علی (ع) نقل می‌کند که فرمود کراهت دارد روزه دار حجامت کند مبادا تشنه شود و افطار نماید.

و در همین حدیث نقل است که رسول خدا(ص) فرمود: سه چیز است که هیچکدام از شما روزه داران نباید خود را در معرض آن قرار دهند، حجامت و حمام^(۳۱) و زن زیبا... و همچنین برخی از فقها در نظرات خود حجامت در ماه رمضان را جزء اعمال مکروه به حساب آورده و آن را موجب فساد روزه و مستوجب کفاره دانسته‌اند.^(۳۲)

حدیث افطار حجام و محجوم

روایتی وجود دارد که در آن رسول اکرم(ص) امر فرموده‌اند حجامت کننده و حجامت شونده افطار نمایند فقها مباحث فراوانی پیرامون این روایت مطرح کرده‌اند و نظرات متفاوتی را ابراز نموده‌اند.^(۳۳) گروهی بر این عقیده‌اند که روایت صحیح است و اگر کسی در ماه رمضان حجامت کند باید حجام و محجوم افطار نمایند و روزه خود را قضا کنند.

گروهی دیگر بر این عقیده‌اند که دلیل افطار حجام و محجوم غیبت بوده است و این حکم حکم عام نیست و مشمول حال تمام حجامت کنندگان در ماه رمضان نمی‌شود.^(۳۴) نقل دیگری نیز وجود دارد که می‌گوید دلیل حکم افطار حجام و محجوم سب نبی (ص) بوده است.

همچنین اظهار نظری وجود دارد که در آن دلیل افطار حجام را ورود خون به حلق حجام شمرده است و می‌گوید ممکن است در حین انجام حجامت خون از طریق شاخ حجامت و به وسیله مکیدن با دهان وارد گلوی حجام گردیده است و به این دلیل بوده است که دستور افطار حجام نیز داده شده است.

شیخ صدوق نیز در مورد حدیث مزبور تفسیری آورده است که عین نظر ایشان را نقل می‌کنیم... از بعضی از شیوخ نیشابور شنیدم که از قول امام صادق(ع) در معنی افطر الحجام و المحجوم فرمودند: یعنی این دو نفر (حجامت کننده و حجامت شونده) با این عمل حجامت در فطرت و سنت من وارد شدند چرا که حجامت از دستوراتی است که به آن امر شده‌اند و هم اکنون عمل کرده‌اند.

حدیث افطار حجام و محجوم منسوخ است

گروهی از فقهاء طی اقامه دلائلی، حدیث افطار حجام و محجوم را

ضعیف شمرده و برخی دیگر با ارائه حدیثی ناسخ از ابن عباس حدیث افطار حاجم و محجوم را منسوخ دانسته‌اند.^(۳۵)

دلیل نفی حجامت روزه دار ترس از ضعف است

احادیث متعددی وجود دارد که نشان می‌دهد حجامت در ماه رمضان انجام می‌شده است. در حدیثی می‌گوید: رسول اکرم (ص) را دیدم که در حالت روزه دار بودن حجامت فرمود.^(۳۶)

احادیث دیگری نیز وجود دارد که از حجامت در ماه رمضان باکراه یاد کرده است در بیشتر روایات تصریح شده است که دلیل اکراه حجامت در ماه رمضان ترس از رخ دادن حالت ضعف برای حجامت شونده است.^(۳۷)

و اگر چنانچه فرصت و زمان انجام حجامت زمانی باشد که حجامت شونده توانایی کافی داشته باشد و یا از نظر جسمی توانایی لازم برای حجامت را داشته باشد می‌تواند حجامت کند.^(۳۸)

حجامت ائمه در ماه رمضان در شب است

از امام صادق (ع) نقل شده است که فرمود: حجامت روزه دار در غیر ماه رمضان هر زمان که میل داشت انجام دهد، اما در ماه رمضان باعث فشار بر تن خویش نشود و به جز در زمان ضرورت و تا وقتی که خون بر تن غلبه نکرده است خون را از تن خارج نکند (حجامت نکند) پس حجامت ما در ماه رمضان در شب انجام می‌شود....^(۳۹)

از این روایت چنین استفاده می‌شود که اگر حجامت به شکل سنتی برای اجرای سنت و یا به منظور پیشگیری از بیماری انجام شود بهتر است در شب انجام گردد.

ولی اگر حجامت به منظور درمان انجام می‌شود می‌توان در ماه رمضان نیز حجامت کرد.

جمع بندی مباحث حجامت در ماه رمضان

۱- نگرانی انجام حجامت در ماه رمضان برای روزه دار ترس از ضعف است و اگر کسی فکر کند نمی‌تواند در حال روزه دار بودن حجامت را تحمل کند نباید حجامت کند.

۲- افرادی که می‌خواهد در ماه رمضان حجامت ماهیانه یا سالانه خود را انجام دهند و نیاز شدیدی به حجامت ندارند و حجامت کردن در روز

هم ممکن است موجب ضعف آنان بشود می‌توانند در شب حجامت کنند.

۳- افرادی که در حال اضطراب به سر می‌برند و دچار بیماریهای هستند که توسط حجامت درمان‌پذیر است می‌توانند در روز نیز حجامت نمایند.

غسل حجامت

یکی از مباحثی که در موضوعات فقهی حجامت مورد توجه می‌باشد غسل حجامت است، برخی از نظرات فقهی غسل حجامت را مستحب شمرده شده است.

نظرات دیگری نیز وجود دارد که بر اساس روایات اظهار گردیده و غسل حجامت را لازم شمرده‌اند در این نظریات در صورتیکه غسل جمعه و یا هر غسل دیگری نیز لازم بوده و بعد از حجامت انجام شده باشند، دیگر انجام غسل ویژه‌ای برای حجامت را لازم ندیده است.

نظرات بعدی غسل ویژه‌ای را برای حجامت لازم نمی‌دانند و تاءکید دارند چنانچه موضع حجامت تطهیر گردید و خون آن موضع برطرف شد انسان نیازی به غسل ندارد و در این مورد اضافه می‌کنند باید به تطهیر حجام اعتماد کرد و چنانچه حجام طفل نابالغ نباشد می‌توان به تطهیر حجام اعتماد نمود و در این صورت نیازی به غسل حجامت نیست.

آنچه مسلم است اینکه غسل حجامت در مباحث فقهی مطروحه قبل از اینکه مانند سایر غسلهای واجب و مستحب یک عمل قراردادی مشخص با ترتیب و شرایط خاص خود باشد یک عمل نظافت کننده است و در صورتی ضرورت پیدامی‌کند که خون حجامت شونده در حال انجام حجامت بدن وی را آلوده ساخته باشد و به قسمتهای دیگری از بدن سرایت کرده باشد.

ولی در صورتی که حجامت به نحو احسن انجام گیرد فقط جای انجام حجامت است که خون آلوده می‌شود و پس از پاک کردن آن موضع بوسیله بتادین و یا سایر موارد ضد عفونی کننده پانسمان می‌شود و با توجه به اینکه دیگر خونی از محل خراش ایجاد شده دفع نمی‌گردد بعد از ۲ الی ۴ ساعت بدن قابل استحمام است.^(۴۰)

وضوء در حجامت

مجموعه‌ای روایاتی که در مورد وضو در حجامت مورد استناد قرار گرفته‌اند، نشان‌دهنده این مطلب هست که حجامت موجب بطلان وضو نمی‌گردد.

در این مباحث که تمامی نظریات فقهای اهل تشیع و اهل سنت مورد توجه قرار گرفته اتفاق نظر دارند که حجامت موجب بطلان وضو نمی‌گردد و در صورتی که در اثر حجامت، قسمتی از بدن خون آلود گردد با تطهیر موضع می‌توان نماز گزارد.

روایات مورد استفاده از رسول اکرم (ص) و امام صادق (ع) نقل شده است.

از امام صادق (ع) سؤال شده است که آیا در حجامت وضو وجود دارد فرمود: خیر و مکان حجامت را نیز نشوئید چرا که حجامت مورد اعتماد است وقتی که نظافت کرد چنانچه کودک صغیری نباشد، به نظافت وی اعتماد کنید.^(۴۱)

در حدیث دیگری از امام رضا (ع) نقل شده است، دمل و قروح و حجامت موجب بطلان وضو نمی‌گردد.^(۴۲)

ضمانت انجام حجامت

یکی از مباحثی که در احادیث و روایات روی آن تاءکید شده و مورد توجه جدی فقها قرار گرفته چگونگی ضمانت حجامت است، در این بحث نظرات گوناگون پیرامون چگونگی و شرایط ضمان در حجامت مطرح می‌گردد.

جمع بندی نظرات فقهی و احادیث جمع آوری شده به ترتیب ذیل نقل می‌گردد:

۱- یک دسته از احادیث و روایات و نظرات فقهی می‌گویند حجامت ضامن است و مسئولیت پیامدهای حجامت به عهده‌وی می‌باشد.^(۴۳)

۲- دسته‌ای دیگر از روایات و احادیث و نظرات فقهی بر این باورند که در صورتی حجامت ضامن است که در کیفیت انجام حجامت تقصیری داشته باشد.^(۴۴)

۳- دسته‌ای نیز معتقد که اگر ثابت شود که حجامت مقصر بوده و آسیب وارد شده بر بدن در اثر حجامت بوده است حجامت ضامن خواهد

بود. (۴۵)

۴- نظر دیگری نیز وجود دارد که اگر بیمار حجامت کرده باشد، لکن آسیب وارد شده و یا اتلاف بیمار در اثر حجامت نباشد حجام ضمانت ندارد. (۴۶)

۵- دسته‌ای دیگر از احادیث و روایات و نظرات فقهی معتقدند که اگر حجامت به درستی انجام شود و بیمار تلف گردد ضمانت ندارد. (۴۷)

۶- گروهی از احادیث و نظرات فقهی نیز صراحت دارند که حجامت ضمانت ندارد و حجامت شونده با اختیار خود و با اطمینان به حجام این کار را انجام می‌دهد و حجام ضامن نیست. (۴۸)

۷- بحث دیگری که در ضمانت مطرح است اینکه ضمانت غلام حجام بعهده مالک وی است چون با اجازه وی حجامت کرده است و مملوک اوست (۴۹) و همچنین حجام اجیر شده ضامن عمل مورد اجاره است. (۵۰)

پاورقی

۱- المجموع، ج ۱۶ ص ۱۸۶

السنن الکبری، ج ۷ ص ۱۳۵

۲- ایضاح الفوائد، ج ۴ ص ۵۵۷

ارشاد الاذهان، ج ۱ ص ۳۵۶

التهدیب، ج ۸ ص ۱۱۴

وسائل الشیعه، ج ۱۴ ص ۱۷۲

المحلی، ج ۸ ص ۱۹۱

۳- منظور از نهی تنزیهی این است که تا زمانی که شغل بهتری در جامعه وجود دارد، به این شغل نپردازند.

۴- کتاب الام ج ۸ ص ۵۱۱ مختصر المزنی، ص ۴۰۰ ۵- السنن الکبری، ج ۹ ص ۳۳۷

المغنی، ج ۴ ص ۳۰۵

۶- التهدیب، ج ۶، ص ۳۵۴ تا ۳۵۶

السنن الکبری، ج ۶ ص ۸

- المحلى، ج ٩ ص ١٢
المجموع، ج ٩ ص ٢٢٨
وسائل الشيعة، ج ١٢ ص ٧١ تا ٧٤
منتهى المطلب، ج ٢ ص ٧١
٧- جواهر الكلام، ج ٢٢ ص ٤٦٤ تا ٤٦٥
٨- جواهر الكلام، ج ٢٣ ص ٢٦١
الحدائق الناظرة، ج ١٨ ص ٢٢٩ تا ٣٣٠
٩-المجموع، ج ٩ ص ٦٢
١٠- المغنى، ج ٤ ص ٢٩٩
المغنى ج ٦ ص ٦٧ تا ٦٨
فقه البهائي (قده)، ج ٢ ص ٢٣١
تكرار،
كفاية الاحكام، ص ٦٠
الجامع الشرايع، ص ٤٨٨
المحلى، ج ٩ ص ٥٢
الخلاف، ج ٢ ص ٣٦٨
جواهر الكلام، ج ٢٣ ص ٢٦١
وسائل الشيعة، ج ١٢ ص ٧٥
١١- مستند الشيعة، ج ١٦ ص ٢٠٩
وسائل الشيعة، ج ١٦ ص ٤٢٤
جامعه المقاصد، ج ٧ ص ١٨٢
الحدائق الناظرة، ج ١٨ ص ٢٢٩ تا ٣٣٠
وسائل الشيعة، ج ١٢ ص ٧٥
١٢-النهاية، ص ٣٦٦
١٣-تحرير الاحكام، ج ١ ص ٢٥٤
المهذب، ج ١ ص ٤٩٠
الشرايع، ج ٢ ص ١٦٢
ارشاد الازهان، ج ١ ص ٤٢٥
جامعه المقاصد، ج ٧ ص ١٨٢
شرح اللمعه، ج ٢ ص ٢٤١

- شرح اللمعه، ج ٣ ص ٢١٩
مجمع الفائده والبرهان، ج ٥ ص ١٠٨ تا ١٠٩
تذكرة الفقهاء، ج ٢ ص ٣١٩
السرائر، ج ٢ ص ٢٢٣
كفاية الاحكام، ص ١٢٧
الحدائق الناظره، ج ١٨ ص ٢٢٩ تا ٣٣٠
المغنى، ج ٦ ص ١٢٠ تا ١٢١
١٤- المجموع، ج ٩ ص ٦١
١٥- المغنى، ج ٦ ص ٦٨ تا ٦٩
مسند الشيعه، ج ٢ ص ٤٦٩
السنن الكبرى، ج ٦ ص ١٢٧
١٦- قانون در طب ج ٦٢ ص ٢٦٢.
فقه السيد الكلپايگانی، ج ٢ ص ١٧٥
المهذب، ج ١ ص ١٩٣
السنن الكبرى، ج ١ ص ١٤٠ تا ١٤١
السنن الكبرى، ج ٨ ص ٤٦
المغنى، ج ٩ ص ٣٢١
المحلى، ج ١ ص ١٠٧
المحلى، ج ٩ ص ١٠
المحلى، ج ١١ ص ٣٦٠
المجموع، ج ٢٠ ص ٣٣
الموطاء، ج ٢ ص ٥٣٢
المغنى، ج ٦ ص ٦٨ تا ٦٩
المجموع، ج ٩ ص ٥٩
المحلى، ج ٨ ص ٣٢١ تا ٣٢٢
السنن الكبرى، ج ٦ ص ١٢٧
١٧- جواهر الكلام، ج ١٨، ١٠، ١٠
من لا يحضره الفقيه، ج ٣ ص ١٦٠
التهذيب، ج ٥ ص ٢٢٤
مستند الشيعه، ج ٢ ص ٣٣٠

- مختلف الشيعة، ج ١ ص ٢٦٩ و ٢٧٠
جامع المدارك، ج ٢ ص ١٦٧
ذخيرة المعاد، ص ٥٩٥
مجمع الفائدة البرهان، ج ٦ ص ٣٠٩
الحدائق الناظره، ج ١٥ ص ٥٢٣ تا ٥٢٧
فقه البهائي (قده)، ج ١ ص ٣٠٦
منتهى المطلب، ج ٢، ص ٢٠٨
رياض المسائل، ج ١ ص ٣٧٨
رياض المسائل، ج ١ ص ٣٦٤
وسائل الشيعة، ج ٩ ص ١٤٣ تا ١٤٥
١٨- الاستبصار، ج ٢ ص ٢١٨٣ تا ١٨٤ ١٩-المجموع، ج ٧، ص ٣٥٥
المجموع، ج ٦ ص ٣٥١
السنن الكبرى، ج ٥ ص ١٠٣
٢٠-جواهر الكلام، ج ٢٠ ص ٤١٠
مسند زيد، ص ٦٣
الوطا، ج ١ ص ٤١٠
٢١-فقه الرضا (رساله ابن بابويه)، ص ١٤٢
مجمع الفائدة والبرهان، ج ٦ ص ٣١١ تا ٣١٢
ذخيرة المعاد، ص ٥٩٥
رياض المسائل، ج ١ ص ٥٠٦ تا ٥٠٧
جامع المدارك، ج ٣ ص ٤٦ تا ٤٧
فقه السيد الخوئي، ج ٢١ ص ٢٤٠ تا ٤٧
تكرار - بحار، ج ٩٩ ص ١٧٥
٢٢- الغيه، ص ٧٩
جواهر الكلام، ج ٢٢ ص ٧٩
كشف الغطاء، ص ٤٦٥
قواعد الاحكام، ج ١ ص ١٠٠
كشف اللثام، ج ٢ ص ١٠٩
ايضاح الفوائد، ج ١ ص ٣٠٥
المحلى، ج ٧ ص ٢٥٦

- المغنى، ج ٣ ص ٣٤
- الشرح الكبير، ج ١ ص ٢١٢
- المحلى، ج ٧ ص ٢٥٨
- المحلى، ج ٣ ص ٢٧٨
- التهذيب، ج ٦ ص ٣٥٢
- ٢٣- الكافي، ج ٤ ص ٤٣٩-٢٤- الاستبصار، ج ٣ ص ٥٨ تا ٦٠.
- ٢٥- منتهى المطلب، ج ١ ص ٣٩
- كشف اللثام، ج ١ ص ٣٢٨
- وسائل الشيعة، ج ٩ ص ٥٤٦ تا ٥٤٧
- التهذيب، ج ٥ ص ٣٠٦ و ٣٠٧
- فقه السيد الكلبيگانی، ج ٢ ص ١١٧
- فقه السيد الكلبيگانی، ج ٢ ص ٢٥٧ تا ٢٥٨
- تذكرة الفقهاء، ج ١ ص ٥٤٠
- منتهى المطلب، ج ٢ ص ٢٦٠
- (تكرار) الحدائق الناظرة، ج ١٦ ص ٢٩٧
- ٢٦- كتاب الام، ج ٨ ص ٩٦
- المهذب البارع، ج ٢ ص ٣٣٧ تا ٣٣٨
- ٢٧- مبسوط السرخسى، ج ٥ ص ٢٥
- ٢٨- المجموع، ج ٧، ص ٣٥٦-٢٩- بدائع الصنائع، ج ٢ ص ٣٢٠
- ٣٠- مستمسك العروة الوثقى، ج ٨ ص ٣٣٣
- ٣١- منظور حديث حمامى است كه در آب غوطه ور شوند.
- ٣٢- وسائل الشيعة، ج ٩ ص ٧
- المهذب، ج ١ ص ٣٤٦
- ٣٣- المجموع، ج ٦ ص ٣٥٠
- ٣٤- المغنى، ج ٣ ص ٤١
- المحلى، ج ١١ ص ٣٦٠
- المغنى، ج ٣ ص ٣٨
- كتاب الام، ج ٨ ص ١١٥
- ٣٥- بحار الانوار، ج ٩٦ ص ٢٧٣
- جواهر الكلام، ج ١٨ ص ١٥٠

- شرح الازهار، ج ۱۸ ص ۵۳۴
المقنعه، ج ۱ ص ۵۸۸
تحریر الاحکام، ج ۱۱۴
الاستبصار، ج ۲ ص ۱۶۰
التهذیب، ج ۴ ص ۳۲۵
تذکرۃ الفقهاء، ص ۳۲۵
۳۶- بدائع الصنائع، ج ۲ ص ۱۹۳
۳۷- مستمسک العروة الوثقی، ج ۱۱ ص ۳۲۸
ذخیره المعاد، ص ۵۸۵
مجمع الفائده والبرهان، ج ۵ ص ۱۱۱
جامع المدارک، ج ۲ ص ۴۱۷
مسند زید، ص ۴۸۴
الکافی، ج ۴ ص ۱۰۹
مدارک الاحکام، ج ۷ ص ۲۴۶
السنن الکبری، ج ۴ ص ۲۶۴
۳۸- تحریر الاحکام، ج ۱۱۴
الاستبصار، ج ۲ ص ۱۶۰
التهذیب، ج ۴ ص ۳۲۵
تذکرۃ الفقهاء، ص ۳۲۵
الکافی، ج ۴ ص ۱۰۹
۳۹- المغنی، ج ۳ ص ۳۵
۴۰- آیوردا، مقدمه، تالیف پروفیسور و اسانت لاد
ذخیره خوارزمشاهی، کتاب سوم، ص ۱۵۴
مقایسه خون ورید و حجامت، دکتر خسرو آگین - حسین خیر اندیش
مقاله تحقیقاتی
فرج بعد الشده
نهج الفصاحه، حدیث، ۱۴۶۳
آیوردا، دکتر و اسانت لاد، ص ۱۰۲ و ۱۴۶
طالع و کرات، مهندس امیر زاغیان، ۱۰۴
ذخیره خوارزمشاهی، کتاب سوم، ص ۱۵۵

ذخيره خوارزمشاهي، كتاب سوم، ص ١٥٥
جواهر الكلام، ج ١١، ص ٦١
الشرح الكبير، ج ١، ص ٢٩٦
المجموع، ج ٢ ص ٢
المجموع، ج ٥ ص ٢٥٤
المجموع، ج ٢ ص ٢٠٣
كشف اللثام، ج ١ ص ٣٢٧
المحلى، ج ١ ص ٢٥٥
مستند الشيعة، ج ١ ص ٢٨٢
مستند الشيعة، ج ٢ ص ١١٧
الحدائق الناظره، ج ٢ ص ٨٧
مسند زيد، ص ٦٩
كتاب الام، ج ٧ ص ١٨٥
كتاب الام، ج ٢ ص ١٠٦
مستمك العروة الوثقى، ج ٧ ص ١٢٥
مستمك العروة الوثقى، ج ٧ ص ٣٥١
كشف الغطاء، ص ١٩١ ٤١-مختلف الشيعة، ج ١ ص ٢٢٢
وسائل الشيعة، ج ٣ ص ٤٧٤ تا ٤٧٥
الاستبصار، ج ٢ ص ٩٠ تا ٩١
التهذيب، ج ٤، ص ٢٦٠ تا ٢٦١
من لا يحضره الفقيه، ج ١ ص ١٢٦
جواهر الكلام، ج ١٣ ص ٣٩٠
المعتبر، ج ٢ ص ٦٦٤ تا ٦٦٥
المهذب البارع، ج ٢ ص ١٨١ تا ١٨٤
المقنعه، ص ٣٥٥ تا ٣٥٦
منتهى المطلب، ج ١ ص ٥٣
السنن الكبرى، ج ٤ ص ٢٦٣ تا ٢٦٤
مبسوط السرخسى، ج ٣ ص ٥٧
فقه البهائى، ج ٢ ص ٩٦
الحدائق الناظره، ج ٥ ص ٥٥٥

- الحدائق الناظرة، ج ٥ ص ٤٢
المجموع، ج ٢ ص ٥٤
المجموع، ج ٢ ص ٢٠٣
المحلى، ج ٣ ص ٢١٥
مسند زيد، ص ٢٠٦
كتاب الام، ج ٨ ص ١٥٤
كتاب الام، ج ١ ص ٥٨
مختصر للمزنى ص ٥٨
بحار، ج ٨٠ ص ٢٤١
[٤٢- وسائل الشيعه، ج ١ ص ٣٤٦](#)
[٤٣- جواهر الكلام، ج ٢٧ ص ٣٢٣](#)
مستمسك العروة الوثقى، ج ٢ ص ١٥٠
فقه السيد الخوئي، ج ٢٦، ص ٣٩١
[٤٤- السرائر، ج ٢ ص ٢٢٣](#)
المبسوط، ج ٣ ص ٢٤٣
ذخيرة المعاد، ص ٩
جواهر الكلام، ج ٢٩ ص ٨٥
[٤٥- تحرير الاحكام، ج ١ ص ٩](#)
المراسم، ص ٦٩
المغنى، ج ١١ ص ٨٨
[٤٦- كتاب الام، ج ٧ ص ١٧٤](#)
ارشاد الازهان، ج ٢ ص ٣٥
[٤٧- مدارك الاحكام، ج ٦ ص ١٢٥ تا ٢٧](#)
تحرير الاحكام، ج ٢ ص ٤٨
ارشاد الازهان ج ٢ ص ٣٥
[٤٨- كتاب الام، ج ٦ ص ١٨٩](#)
كتاب الام ج ٨ ص ٣٣٧
مختصر المزنى، ص ٢٣١
المغنى، ج ٦ ص ١٢٠
المبسوط ج ٦ ص ٨

المغنى، ج ٦ ص ١٣٤
قواعد الاحكام، ج ١ ص ٨٢
تذكرة الفقهاء، ج ٢ ص ٣١٩
٤٩-مجمع الفائدة والبرهان، ج ١٠ ص ٧٧ تا ٧٨
السرائر ج ٢ ص ٢٢٣
٥٠-السرائر ج ٢ ص ٢٢٣

تذکر:

از آنجا که استفاده از متن احادیث و آوردن منابع و مراجع تحقیق توجه و پیوستگی ذهن خواننده را در تعقیب متن کتاب بر هم می‌زد و موجبات بی‌توجهی را فراهم می‌آورد، شایسته دیدیم منابع و زیرنویسها را بطور مستقل در انتهای مطالب کتاب بیاوریم.

خواننده گرامی برای تعقیب اسناد احادیث علاوه بر استفاده از زیرنویسهای فعلی می‌تواند به بخش دوم کتاب تحت عنوان متون احادیث مراجعه نماید تا اصل حدیث به همراه سند و مأخذ مورد نقل را ببیند.

امیدواریم در آینده طی چاپ گزارشات علمی در باب حجامت کتابشناسی حجامت را تحت عنوان، کتب، مقالات، گزارشات و متون جامع احادیث به علاقمندان عرضه نمائیم.

فعلا در این چاپ به ذکر آدرس منابع اکتفا کرده ایم، علاقمندانی که مایلند اصل منابع مورد استفاده این کتاب را نیز در اختیار داشته باشند باید کتاب دیگری که به ضمیمه منابع عربی منتشر می‌گردد را جویا شوند.

پایان